

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Babayev Rəşad Alay

**“Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə
dövlət sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060403 «Maliyyə»

İxtisaslaşma:

«Sığorta işinin təşkili»

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

Prof.Bədəlov Ş.Ş

dos i.e.n. Rzayev İ.

Kafedra müdiri:

i.e.d.Ələkbərov Ə.Ə

BAKİ – 2017

**Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə
dövlət sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi**

GİRİŞ.....	3-6
FƏSİL 1. Azərbaycanda dövlət sosial sığorta və sosial təminat sisteminin təşəkkülü və inkişafı.....	7-22
1.1. Dövlət sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təşəkkülü və inkişafının əsas mərhələləri.....	7-11
1.2. Dövlət sosial sığorta və sosial müdafiə sisteminin təşkili prinsipləri.....	11-16
1.3. Dövlət sosial sığortası və sosial təminatın iqtisadi-hüquqi əsaslarının formalaşdırılması.....	16-22
FƏSİL 2. Azərbaycanda sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin yenidən qurulması və onun maliyyə davamlılığının möhkəmləndirilməsi.....	23-46
2.1. Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin yenidən qurulması zəruriliyi.....	23-27
2.2. Dövlət sosial sığorta fondunun maliyyə mənbələri və büdcənin rolu.....	27-37
2.3. Dövlət sosial sığortasının həyata keçirilməsində fərdi uçotun tətbiqi və onun əhəmiyyəti.....	38-46
FƏSİL 3. Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	47-67
3.1. Sosial sığorta və pensiya təminatı üzrə islahatın məqsədi və vəzifələri.....	47-54
3.2. Əmək pensiyaları sisteminin tərkibi və onun ümumi xarakteristikası.....	55-65
3.3. Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	65-70
Nəticə və təkliflər.....	70-73
Ədəbiyyat siyahısı.....	74-75

Magistrant

Elmi rəhbər

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan müstəqil olduqdan sonrakı dövrdə Ümummilli Lider H.Əliyevin rəhbərliyi ilə müəyyənləşdirilmiş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası hal-hazırda prezident İ.Əliyev tərəfindən çox böyük uğurla davam etdirilir. Ölkəmizdə son zamanlarda sosial-iqtisadi inkişaf nəzərə çarpacaq dərəcədə sürətlənmiş, cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi yönündə vacib tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Son zamanlarda makroiqtisadi göstəricilər və büdcə artımı güclənərək ölkədə davamlı tərəqqi təmin olunmuş, sosialyönümlü inkişaf strategiyası reallaşdırılmışdır. prezident İ.Əliyevin çox böyük əzmkarlıqla davam etdirdiyi çoxistiqamətli islahatlar kursu dövlətin iqtisadiyyatında mühüm uğurlara şərait yaratmış, hər bir şəxsin həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda Respublikasında makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, qeyri-neft sektorunun inkişafı sürətinin artırılması, regionların tarazlı şəkildə inkişafı, səmərəli biznes və investisiya mühitinin yaradılması eyni zamanda sosial siyasətin uğurla reallaşdırılması yönündə mühüm irəliləyişlərə nail olunması, həmçinin insanların rifah halının yaxşılaşdırılmasına maddi zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanda dövlət sosial siyasətinin mühüm bir istiqaməti kimi vacib funksiyalarından biri əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənməsidir.

Sosial sığorta və sosial təminat hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında 38-ci maddə ilə təsbit edilmişdir.: «Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısının itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir».[6]

Sosial sığorta inkişaf etmiş ölkələrdə geniş yayılmışdır. Bunun səbəbi isə, bazar iqtisadiyyatında hər bir sahədə olduğu kimi insanlarla bağlı sahələrdə də risk halları çox olur. Bu riskləri azaltmaq və yaxud kompensasiya etmək zəruri hala çevrilir. İnsan xəstəlikləri, bədbəxt hadisələr və qocalma səbəbindən iş qabiliyyətini itirmək, işsizlikdən, körpə uşağa qulluq etmək səbəbindən əməkhaqqını, ümumiyyətlə hər

hansı bir səbəblə əlaqədar gəlirini itirə bilər. Bütün bunlar bir qayda olaraq sosial risk adlanır. Buna görə də sosial risklərin, təhlükəli halların kəmiyyətə qiymətləndirilməsinin və onun baş vermə ehtimalının proqnozlaşdırılması vacib əhəmiyyətə malikdir.

Bu baxımdan da magistr işinin mövzusunun çox aktual problemə həsr olunduğu aydın olur. Çünki, əhalinin sosial sığortası və sosial təminatının inkişafı və daha da yaxşılaşdırılması dövlətin ən mühüm sosial vəzifələrindən biridir.

Respublikamızda sosial təminatın inkişafı və təkmilləşdirilməsi yönündə əhəmiyyəti tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu sahədə bəzi qanun və qərarlar ilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sosial müdafiəsi və sosial təminatı məsələləri tənzimlənir.

Bütün bu deyilənlər Azərbaycanda sosial təminatın inkişaf problemlərinin tədqiqini zəruri edir.

Ölkəmizdə son illərdə sosial sığorta sahəsində mühüm tədqiqat işləri aparılmışdır. Dissertasiya işində yerli alimlərimizin tədqiqat materialları və elmi yanaşmaları dərinlən mənimsənilmiş və istifadə edilmişdir. Sosial sığorta ilə bağlı məsələlər Ə.Ə.Ələkbərov, D.A.Bağirov, Ş.Ş.Bədəlov, B.A.Xankişiyev və başqa iqtisadçı alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifəsi: Azərbaycanda sosial təminat və sosial sığortanın mövcud vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini tədqiq etməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıda qeyd olunan məsələlərin tədqiq edilməsi tələb olunur:

- sosial sığorta və sosial təminat kateqoriyaları üzrə araşdırılma aparılması;
- sosial sığorta formalarının nəzərdən keçirilməsi;
- sosial sığorta prinsiplərinin və xüsusiyyətlərini tədqiq edilməsi;
- sosial sığorta üzrə ödəmələrin növlərinin və mənbələrinin təhlil edilməsi;
- pensiya təminatının (əlilliyə, yaşa və s. görə) təşkili;
- istehsal prosesində olan bədbəxt hadisələrlə (istehsal zədələnmələri, peşə xəstəliyi və s.) əlaqədar ödənişlərin araşdırılması;

- işsizliklə bağlı olan (işə düzəltmə, müavinət, yenidən peşə ixtisas hazırlığı və s.) məsələlərin təhlili;
- tibbi sığortanın (tibbi yardım, müvəqqəti iş qabiliyyətinin itirilməsinə görə xərcləri ödəmə) sosial sığorta sistemində rolunun müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Hal-hazırda dövlət tərəfindən reallaşdırılan sosial siyasət və sosial xərclərin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində görmüş olduğu tədbirlər dissertasiya işinin predmetidir. Tədqiqatın obyektı kimi isə AR-sının sosial sığorta, sosial təminat və sosial müdafiə sahəsində fəaliyyəti seçilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Aşağıda göstərilənləri tədqiqatın elmi yeniliyi kimi qiymətləndirmək olar.

- Dövlətimizin həyata keçirdiyi sosial siyasətin bir hissəsi olan sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin inkişafı araşdırılmışdır;
- Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin maliyyələşdirilmə mənbələrinin sistemli araşdırılmasına əsaslanaraq bu sistemin maliyyə təminatının hazırkı vəziyyəti mənimsənilmişdir;
- Sosial məqsədlərə görə ayrılan vəsaitin səmərəli şəkildə istifadəsi yolları müəyyənəşdirilmişdir;
- Sosial sığorta və sosial təminat kateqoriyaları üzrə araşdırılma aparılmış, sosial sığorta formaları, prinsipləri və xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir;
- Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmış, təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti budur ki, dissertasiyada irəli sürülən tövsiyyə və təkliflər dövlətin reallaşdırdığı sosial siyasətin məqsədəuyğun və səmərəli şəkildə təşkil edilməsinə əhəmiyyətli bir təsir göstərə bilər və insanların sosial rifah halının yüksəldməsinə səbəb ola bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya giriş hissədən, üç fəsildən, nəticədən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir və 75 səhifə həcmində başa çatdırılmışdır.

İşin I fəslı «Azərbaycanda dövlət sosial sığorta və sosial təminat sisteminin təşəkkülü və inkişafı» adlandırılmışdır, Azərbaycanda sosial sığorta və sosial

təminatın müstəqillik illərindən bu günə qədər necə təşəkkül tapması və sosial siyasətin inkişafına dövlət qayğısının artması göstərilmişdir.

II fəsildə «Azərbaycanda sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin yenidən qurulması və onun maliyyə davamlılığının möhkəmləndirilməsi» tədqiq olunmuş, sosial müdafiənin inkişafında büdcənin rolu göstərilmiş, sosial müdafiə və sosial təminatın maliyyə ilə təmini mənbələri əks olunmuşdur.

III fəsildə «Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» məsələləri tədqiq olunmuş, sosial sığorta və pensiya təminatı üzrə islahatın məqsəd və vəzifələri, sistemin təkmilləşdirilməsi sahəsində atılan addımlar göstərilmişdir.

Fəsil1.Azərbaycanda dövlət sosial sığorta və sosial təminat sisteminin təşəkkülü və inkişafı.

1.1. Dövlət sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təşəkkülü və inkişafının əsas mərhələləri.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasət cəmiyyətin həyat fəaliyyətində sosial-iqtisadi şərtlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər kompleksidir. O, bazar iqtisadiyyatı ölkələrində cəmiyyətin üzvlərinin gəlir və mülkiyyət sahəsindəki fərqlərinin zəifləməsinə, gəlirlərin bölgüsündə yaranmış bərabərsizliyin azaldılmasına, iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasındakı ziddiyyətlərin yumşaldılmasına və cəmiyyətdə yaranan sosial ixtilafların götürülməsinə istiqamətlənmişdir. Bazar iqtisadiyyatı zamanı sosial siyasət vasitəsi ilə əhalinin əmlak sahəsində mövcud bərabərsizliyinin müəyyən qədər azaldılmasını nəzərdə tutan və əhalinin hər təbəqəsi üçün bərabər başlanğıc şərtlərini qarşılayan sosial prinsipləri reallaşır.

Dövlətin sosial siyasəti və cəmiyyətin iqtisadi inkişafı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Birincisi, iqtisadi inkişaf məqsədləri birbaşa və dolayı yol ilə sosial siyasətdə cəmlənir. Məlumdur ki, iqtisadi fəaliyyət bütün cəmiyyət üzvlərinə əlverişli yaşayış şəraitinin yaradılması üçün həyata keçirilir. İkinci olaraq, sosial siyasət sahəsində bəzi məsələlərin həyata keçirilməsi, dövlətin bu məsələləri reallaşdırması üçün yönəltmək imkanına sahib olduğu iqtisadi ehtiyatlardan asılıdır. Üçüncüsü isə, sosial siyasəti iqtisadi artımın vacib amili kimi qiymətləndirmək olar. Əgər iqtisadi inkişaf vətəndaşların həyat səviyyəsinin nisbətən daha da yaxşılaşdırılmasına təsir etmirsə, o zaman bu insanların istehsal fəaliyyətilə məşğul olmasına və iş qüvvəsinin keyfiyyətinin artırılmasına marağı azaltmış olar. Butun bunlar da cəmiyyətdə sosial gərginliyin artması ilə nəticələnər.

Sosial siyasətin xarakter və məzmunu sosial proseslərin idarəsinə dövlətin müdaxiləsi səviyyəsindən də asılıdır. Ona görə də, inkişaf etmiş ölkələrdə hal-hazırda dövlətin bütün mövcud sosial siyasət növlərini 2 qrupa ayırmaq mümkündür. Birinci qrup şərti olaraq qalıq priinsiplərinə əsaslanan sosial siyasəti tam reallaşdırma bilmədiyi funksiyaları icra edir. Bu sosial siyasət öz miqyasına və əhatə dairəsinə

görə məhduddur, əsasən passiv və kompensasiyalaşdırıcı, yəni bərpaedici xarakterlidir. Bu cür sosial siyasətin nəzəri əsasları liberal bazar iqtisadiyyatının modelinin ideyalarına görə formalaşır. Bu variantda tipik nümunə kimi amerikan modelini göstərmək olar.

2-ci qrup institusional sosial siyasət adlanır. Bu qrupda əhalinin sosial xidmətlər ilə təmin edilməsində dövlətin sosial siyasəti vacib əhəmiyyət kəsb edir və bu xüsusi institutlar sisteminə nisbətdə daha da səmərəli vasitədir. Bu, yenidən bölgü siyasətidir. Sosial-demokratik ideologiyanın konseptual baxımdan bu cür siyasətin formalaşmasında böyük təsiri vardır. Buna tipik nümunə kimi isə İsveç modelini göstərmək mümkündür.

Hər iki qrupun arasında olan fərq bu və ya digər amillərin hansınınsa olub-olmamasında deyil, mövcud nisbətlərdən, dövlətin sosial sahəyə müdaxilə etməsindən və yenidən bölgü prosesində iştirakından asılıdır.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin hamısında sosial siyasət bu iki qrupun arasında yerləşir. Skandinaviya ölkələrində sosial-demokratik model sosial siyasət əsasən olmasına baxmayaraq, dövlətlər sosial siyasətdə liberal elementlərdən də istifadə edirlər. Avropa ölkələrinin hər birində sosial yönlü bazar iqtisadiyyatı həm sosial-demokratik, həm də liberal elementlərin təsiri ilə inkişaf edir.

Bir sıra ölkələrdə, həm də Azərbaycanda yeni iqtisadi, sosial və siyasi şəraitə uyğun olan sosial sistemi yaratmadan ayrı-ayrı mülkiyyət formaları və iqtisadi strukturların normal şəkildə fəaliyyət göstərəcək vəziyyəti, böhransız sosial inkişafı və cəmiyyətin stabilliyinin təmin edilməsi qeyri-mümkündür. Sosial təminatın iqtisadi mahiyyətini dövlətin təşəkkülündə iştirakı olan bütün komponentlərin birlikdə təzahürü kimi açıqlamaq olar. Əməkhaqqlarının əldə edilmiş səviyyəsi və əmək bazarının durumu, cəmiyyətin yaşlı üzvlərinə münasibətini göstərən mədəni və milli ənənələr, habelə vətəndaş cəmiyyətinin sosial-iqtisadi əsaslarını təşkil edən fundamental komponentlərə toxunulmadan sosial siyasət barəsində danışmaq qeyri-mümkündür. Sosial siyasətin ən əsas məqsədi vətəndaşların sosial müdafiəsinin layiqli şəkildə təminatına şərait yaradılmasıdır.

Keçid dövründə sosial siyasət Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf konsepsiyasının tərkibi hissəsi olub, əhalinin rifahı və tələbatının ödənilmə mənbələrinin tənzimlənməsinə və idarə edilməsinə istiqamətlənməlidir. Sosial inkişafa hər iqtisadi tədbirin effekti kimi, həmçinin sosial təminatın iqtisadi artımına dayanıqlı və yüksək iqtisadi artım konsepsiyasının bir amili kimi baxılır. Sosial inkişaf, sosial tədbirlər və proqramlar, sosial problemlər sosial siyasətin əsas ideyasıdır. Ölkənin iqtisadi inkişafı, mövcud islahatlar şəraitində onun tələbatının ödənməsi və sosial müdafiəsinin konkret yollarla reallaşır. Ölkənin iqtisadi inkişafının sosial nəticələri əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin açılması və həmçinin sosial ehtiyacların ödənilməsi yolları ilə müəyyənləşdirilir. Ona görə də iqtisadi inkişaf meyllərinə sosial tələbat və onun ödənməsində baş verən meyllər ilə vəhdətdə baxmaqla sosial inkişaf konsepsiyasına idarəetmə, makroiqtisadi və makrotarazlığın tərkib hissəsi kimi baxılır. Mikroəviyyədə sosial tədbirlər tələbatın ödənilmə imkanları, onların amiləri və təşkilati idarəetmə tədbirlərinin məcmusu kimi formalaşır. Mikroiqtisadi sosial araşdırmalar sosial idarəetmə orqanları strukturu, sosial siyasətin reallaşma obyektləri, o cümlədən ərazi, sahə və özünüidarəetmə metodlarının sistemi ilə təmin edilir. Sosial siyasətin hüquqi bazası hal-hazırda mövcud olan qanunvericiliyə uyğun olaraq hər iqtisadi qanunun sosial nəticələrini tənzimləyərək idarə edilir. Sosial siyasətin tənzimlənməsi iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsasların təminatı sosial sahələrin oxşar cəhətlərini göstərən qanunlar sistemi, xüsusi qanunlar və normativ aktlar ilə həll edilir. Sosial sahələrin qanunları bu sahələrin iqtisadi və hüquqi təminatı sistemindəki münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlir. Sosial sahələrin maliyyə əsasları dövlətin büdcəsinin təsdiq edilməsi ilə reallaşdırılır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial inkişaf xüsusi vəsaitlər, yerli büdcələri və ölkə əhalisinin vəsaitləri hesabına da təmin olur. Dövlətin büdcəsinin sosialyönlülüyü onun xərclərində sosial sahələrə ayrılan vəsait ilə müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonrakı illərdə formalaşan sosial sığorta sistemi isə SSRİ-nin pensiya təminatına bənzəyən bir sistem kimi fəaliyyət göstərirdi.

Prezident 1992-ci ilin sentyabr ayının 30-u tarixində Fərman imzaladı və bu Fərmanla Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Sosial Sığorta Fondu birləşdi. Bu 2 fond birləşdirildikdən sonra Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) yaradıldı. Bu Fond 1997-ci ilədək Azərbaycan Respublikasının müvafiq qərarlarına əsasən sosial sığorta sahəsindəki fəaliyyətini davam etdirirdi. 1992-ci il fevral ayının 18-də qəbul edilən "Sosial sığorta haqqında" Qanununda ilk dəfə olaraq sosial sığortanın fiziki şəxslərin itirilmiş əməkhaqları, gəlir, yaxud əlavə xərclərinin kompensasiya olunmasına, eləcə də itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilən təminat forması olduğu müəyyənəşdirilmişdir. Onun məcburi dövlət sığortası və könüllü sığorta kimi çıxış etməsi təsbit edildi

DSMF-nin ilk fəaliyyət illərində (1992-1996) ölkə iqtisadiyyatında tənəzzül prosesləri, yüksək inflyasiya səviyyəsi və istehsalın aşağı düşməsi müşayiət olunurdu. Bütün bu problemlərə rəğmən, Fond kollektivi öz üzərinə düşənləri layiqincə yerinə yetirməyə çalışırdı. Pensiya və müavinətlərin vaxtı-vaxtında maliyyələşdirilməsi ilə əlaqəli bir sıra problemlər olmasına baxmayaraq, sosial sığorta ayırmalarının toplanılmasında, idarələr, müəssisələr və təşkilatlar ilə işin qurulmasında təcrübə qazanılırdı.

Ancaq sosial sığorta sahəsində dəqiq qanunvericilik olmaması bir sıra problemlərin tam həll olunmasına nail olmağa imkan vermədi. Bu səbəbdən 1995-ci ilin sonlarından başlayaraq sosial sığorta sahəsində qanunun hazırlanması prosesinə başlandı. Bəzi ölkələrin sosial sığorta qanunvericilikləri dərinədən öyrənilədi, Milli Məclisin Sosial Siyasət Daimi Komissiyası, Sosial qanunvericilik şöbəsinin ekspertləri və DSMF-nin mütəxəssislərindən ibarət işçi bu qrup qanun layihəsi üzərində əzmlə çalışdı. Milli Məclisin 1996-cı ilin payız sessiyasında "Sosial sığorta haqqında" AR-nın Qanunu müzakirə olundu. Hələ bu Qanunun hazırlanması belə, Milli Məclisin Sosial Siyasət Komissiyasında müzakirəsində bəzi nazirliklərin nümayəndələrinin qısqançlığına səbəb olmuşdu. Özlərinə məlum səbəblər üzündən həmin Qanunun qəbul edilməsi ilə DSMF statusunun yüksəldilməsinə və ona əlavə səlahiyyətlər verilməsinə yol vermək istəmirdilər. Milli Məclisdə bu qanun

layihəsinin müzakirə edilməsi zamanı nazir-deputatlardan biri layihənin sosial sığorta hadisə və ödəmələri maddələrində - əmək qabiliyyətinin müvəqqəti olaraq itirilməsi (xəstəlik), uşağın anadan olması, hamiləlik və doğum, uşağa qulluq edilməsi hadisələri və həmin hadisələrə görə verilən sosial sığorta müavinətlərinin ilə bağlı məsələlərin Səhiyyə Nazirliyinin səlahiyyətinə aid olduğunu iddia edərək, bunların layihədən çıxarılmasını təklif etməsi Qanun layihəsinin müzakirəsinin dayandırılması ilə nəticələndi. Bu məsələyə 1997-ci ilin yaz sessiyası zamanı qayıtmaq mümkün oldu və bu dəfə hər kəsi bu qanunun nə qədər vacibliyinə inandırmaq mümkün oldu.

1.2.Dövlət sosial sığorta və sosial müdafiə sisteminin təşkili prinsipləri.

"Sosial sığorta haqqında" 250-IQ №-li AR-nın Qanunu 1997-ci ilin 18 fevral tarixində Milli Məclis tərəfindən qəbul olundu. Həmin qanun ulu öndərimiz H.Əliyev tərəfindən imzalandı.

Qəbul edilmiş bu Qanun Azərbaycanda ilk dəfə olaraq sosial sığorta sferasında münasibətləri tənzimləyən, sosial sığortanın hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirən bir normativ-hüquqi akt kimi tarixdə qalır. Qanunda sosial sığortanın forma və prinsipləri, sosial sığortanın iştirakçıları olan sığortaçı, sığortaedən və sığortaolun şəxslərin hüquqları və vəzifələri, sosial sığorta hadisələri, sosial sığorta ödəmələri növləri müəyyən olundu.

Azərbaycan Respublikasında sosial sığortanın aşağıdakı prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir:

- sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- sosial sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi;
- sosial sığorta subyektlərinin hüquq bərabərliyi;
- dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;
- məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması.[30]

Sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı dedikdə, onun ardıcıl və sistemativ olmasına dövlətin təminat verməsi başa düşülür. Yəni sosial sığorta prosesi arasıkəsilmədən sistemativ şəkildə həyata keçirilir və dövlət buna qarantuya verir.

Sosial sığortanın ümumiliyi onun hər bir vətəndaşa aid olmasını göstərir. Yəni, hər bir vətəndaş qanun çərçivəsində sosial sığorta hüququndan yararlanı bilər.

Sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi ən vacib prinsiplərdən biridir. Çünki əmək qabiliyyətini itirmiş hər bir şəxsin hansı səbəbdən əmək qabiliyyətini itirməsindən asılı olmayaraq sosial sığorta almaq hüququ yaranır və buna təminat verilir.

Sosial sığorta subyektlərinin hüquq bərabərliyi prinsipində hər kəsin qanun qarşısında bərabərliyi əsas götürülmüşdür. Yəni, sosial sığorta prosesinin subyektləri milliyyətdən, dilindən, dinindən, cinsindən, tutduğu vəzifədən və s. bu kimi göstəricilərdən asılı olmayaraq bərabər hüquqlara malikdirlər.

Dövlət sosial sığortasının məcburiliyi dedikdə, dövlət sosial sığortası zamanı dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin məcburiliyi nəzərdə tutulur. Buraya əməkhaqlarından tutulan sosial ödənişləri, icbari tibbi sığortanı misal göstərmək olar.

Məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunmuşdur.

Qanunda bütöv bir fəslə tam olaraq məcburi dövlət sosial sığortasını əhatə edir. Həmin fəsildə məcburi dövlət sosial sığortası qaydalarını pozan şəxslərə tətbiq edilən maliyyə sanksiyaları yer alıb.

Keçən müddətdə sosial sığorta ödəmələrinin tərkibində bəzi dəyişikliklər olmuş, sığorta prinsiplərinə əsaslanmayan ödəmələr sığorta ödəmələrinin tərkibindən kənarlaşdırılmışdır.

AR-nın qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydaya uyğun məcburi dövlət sosial sığortası, yaxud könüllü sığorta sahəsində fəaliyyət göstərən və habelə sığorta fondlarının idarəsini həyata keçirən hüquqi şəxslərin sığortaçı olmaq hüququ qanunvericilik görə təsbit edilmişdir və AR-nın Prezidentinin “Sosial sığorta haqqında” Qanununun tətbiqi barəsində 1997-ci il aprelin 7-ində imzalandığı

Fərmanı ilə DSMF məcburi dövlət sosial sığortası sahəsində idarəetməni reallaşdıran dövlətin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı kimi müəyyənləşdirilmişdir. AR-nın DSMF haqqında yeni Əsasnamə layihəsinin hazırlanıb təqdim olunması nəzərdə tutulmuşdu. Bəzi obyektiv və subyektiv səbəblərə görə bu məsələ həllini tapmadı və yalnız 5 ildən sonra, yəni 2002-ci ildə bu məsələyə qayıdıldı.

1996-cı ildən başlayaraq, ölkə iqtisadiyyatında müşahidə edilən inkişaf meylləri, müxtəlif sahələrdə əldə olunan müsbət nəticələr ölkənin sosialyönlü siyasətinin daha da güclü olmasına şərait yaratmışdır. Bu sferada əldə olunan uğurlara baxmayaraq, pensiya sisteminin idarəsi, pensiyaların müəyyənləşdirilməsi və əhaliyə ödənməsi mexanizmi həmin dövr tələblərinə cavab vermirdi. Qeyd olunan bu problemlər ölkədə pensiya islahatının aparılmasını zəruri edirdi. Konsepsiya "pensiya sisteminin idarəsi", "pensiya islahatının əsas məqsəd və prinsipləri, "pensiya islahatlarının reallaşdırılması mərhələsi" və "pensiya islahatının sosial-iqtisadi nəticələri" kimi bölmələrdən təşkil olunurdu.

Ölkədə sahibkarlıq sahəsində inkişafın sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişlilik səviyyəsinin artırılması və həmçinin biznesə başlanılma proseduralarının sadələşdirilməsi üçün Prezidentin "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi ilə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" 2007-ci ilin oktyabr ayının 25-i tarixindəki Sərəncamı ilə 2008-ci ilin yanvar ayının 1-dən etibarən sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətlərinin "bir pəncərə" prinsipi tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bu prinsip üzrə dövlətin vahid qeydiyyat orqanı Vergilər Nazirliyi müəyyənləşdirilmişdir.

"Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının "bir pəncərə" prinsipinə uyğun təşkili ilə əlaqədar AR-nın bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklərin və əlavələrin edilməsi barəsində" AR-nın 2008-ci ilin fevral ayının 1-i tarixində qəbul edilmiş Qanunu ilə "Sosial sığorta haqqında" Qanununa əlavələr və dəyişikliklər edilərək kommersiya hüquqi şəxs və xarici kommersiya hüquqi şəxsin nümayəndəliklərinin və filiallarının, həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul fiziki şəxslərin məcburi dövlət sosial sığortası sahəsində sığortaçı təşkilatda uçotunun

Vergilər Nazirliyi tərəfindən bildirilən uçot məlumatları əsasında aparılması təsbit olunmuşdur.

Qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərə görə “Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi və DSMF arasındakı sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət tərəfindən qeydiyyatı, vergi və sosial sığorta uçotu məlumatları mübadiləsinə dair imzalanan razılaşmaya uyğun olaraq “bir pəncərə” prinsipilə vahid dövlət qeydiyyat orqanında qeydiyyata alınan sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul subyektlərin məcburi dövlət sosial sığorta sistemində uçotuna aid zəruri məlumatların Vergilər Nazirliyi tərəfindən toplanması və elektron olaraq DSMF-yə təqdim edilməsi təmin edilir. Həmin subyektlərə həmçinin bank hesablarının açılması da avtomatlaşdırılmış qaydaya uyğun olaraq AR-nın Vergilər Nazirliyi tərəfindən reallaşdırılır. Sığortaedən şəxslərin bank hesabları barəsində məlumatları elektron şəkildə DSMF-yə göndərilir.

Yuxarıda qeyd olunan bu tədbir sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul subyektlərin biznesə başlaması prosedurlarının yaxşılaşdırılması üçün dövlət qeydiyyatına alınması, həmçinin sosial sığorta uçotu məlumatlarının onların iştirakı olmadan mübadilə edilməsi istiqamətində atılan vacib addımdır.

Məcburi dövlət sosial sığortası haqları üzrə DSMF-nin gəlirlərində əsas hissəsini işəgötürənlər tərəfindən verilən sığorta haqları təşkil edir. Qanunvericiliyə görə müəyyən olunmuş qaydaya uyğun olaraq hal-hazırda bütün işəgötürənlər hesablanmış əməyin ödənişi fondunun və məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb edilən digər gəlirlərin 22 %-i qədər, işçilər isə hesablanmış əməkhaqqının 3 %-i qədər məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəyirlər.

İşəgötürən kimi fəaliyyətdə olan sığortaedənlərin və işçilərin ödədiyi məcburi dövlət sosial sığortası haqqının dərəcəsi 1992-ci ildən tətbiq edilən 41 %-dən aşağı salındı və hal-hazırda 25 % miqdarındadır. Ancaq məcburi dövlət sosial sığorta haqqı dərəcəsinin əhəmiyyətli səviyyədə azalmasına baxmayaraq bu müddət zərfi ərzində sosial sığorta haqqı sferasında daxilolmalar sürətlə artmışdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul fiziki şəxslər tərəfindən daxilolmalar keçən müddət ərzində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Həmin kateqoriyadan şəxslər

tərəfindən ödənilən məcburi dövlət sosial sığorta haqqı 2004-cü ilə 2,1 milyon manat təşkil etsə də, 2012-ci ildə həmin göstərici sürətlə artaraq 38,1 milyon manata yaxınlaşmışdır. Göründüyü kimi bu müddət ərzində daxilolmalar 2004-cü ilə nisbətən 18,1 dəfə artmışdır.

DSMF-nin fəaliyyətə göstərdiyi 20 il müddətində əhaliyə ödənişlər üzrə xərcləri xeyli artmışdır. Bir vacib faktı da qeyd etmək lazımdır ki, 2012-ci ildə vətəndaşlara ödənişlər üzrə xərclər 1992-ci ildəki xərclərə görə 8 min dəfə qədər artmışdır. 1992-ci ildə vətəndaşlara pensiya və müavinətlər üzrə ödənilmiş vəsaitlər əhalinin gəlirlərinin 2 %-ə qədərini təşkil etdiyi halda, 2012-ci il həmin göstərici 6,9 % olmuşdur. Eyni zamanda 2012-ci il pensiya xərcləri 1992-ci ilin xərclərinə nisbətdə 6,7 min dəfə qədər artmışdır. Pensiyanın orta aylıq miqdarı isə 89,4 dəfə artmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2000-ci il büdcəsi haqqında” AR-nın 1999-cu ilin oktyabr ayının 27-si tarixində qəbul edilmiş Qanununa əsasən DSMF-nin büdcəsi ilk dəfə müstəqil olaraq öz təsdiqini tapmışdır. 2000-ci il büdcə gəlirlərinin 61,6 %-nin məcburi dövlət sosial sığortası haqları hesabına, 38,4 %-nin isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına təşkil edilməsi nəzərdə tutulurdu. DSMF-nin gəlir və xərcləri 2017-ci ilə 3,4 mlrd. manat miqdarında təsdiq edilmişdir ki, bu da 2000-ci göstəricilərinə nisbətdə demək olar ki, 13 dəfə çoxdur.

Artıq hər kəs üçün sirr deyildir ki, Azərbaycanda uğurlu sosial-iqtisadi inkişafın əsasını və ümumi prinsiplərini ulu öndərimiz Heydər Əliyev qoymuşdur. Ümummilli Liderin müəyyənləşdirdiyi və reallaşdırdığı milli inkişaf strategiyası hal-hazırda görünən nəticələrin bazasını təşkil edir. Həmin strategiyanı yeni mərhələdə böyük müvəffəqiyyətlə davam etdirən Prezidentimiz İlham Əliyev uzaqgörən və məqsədyönlü iqtisadi siyasəti sahəsində dünya miqyasında da qəbul olunan nəticələrə nail olmuşdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətləri prinsiplərini qəbul etməsinə baxmayaraq, sosial hədəflər daima diqqət mərkəzində olmuşdur və bu sferada tarazlaşdırılmış siyasət yürüdülmüşdür.

İqtisadi inkişafın paralel şəkildə sosial sferanın möhkəm inkişafı ilə müşayiəti sosialyönümlü milli iqtisadiyyatın yaradılmasının əsasını təşkil edir. Şübhəsiz ki, keçən müddət ərzində bu model inkişaf etmiş, təkmilləşmiş və bundan sonra da inkişaf daima davam etdiriləcəkdir. “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” bu baxımdan çox vacib əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu Dövlət Proqramında 2009-2015-ci illər müddətində Azərbaycanda sığorta-pensiya sferasının inkişafının məqsəd və vəzifələri, həmçinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

“Pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası layihəsinin hazırlanması haqqında” AR-sı Prezidentinin 2012-ci il noyabr ayının 29-u tarixli Sərəncamı sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı inkişafının davamlı xarakter alacağını təsdiqləyən sənədlərdən biridir. Bu Konsepsiya uzunmüddətli dövrdə sosial prioritet və istiqamətlərini, həmçinin pensiya təminatı sferasında dövlət siyasətinin istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

1.3.Dövlət sosial sığortası və sosial təminatın iqtisadi-hüquqi əsaslarının formalaşdırılması.

Azərbaycanda müstəqilliyinin ilk dövrlərindən əhalinin sosial müdafiəsinin təmini məqsədilə hüquqi baza yaradılmış və çox mühüm amil olaraq ölkə əhalisinin adət-ənənələri, onun mövcud vəziyyəti nəzərdə alınmışdır. Həmin hüquqi bazaya 1991-ci ilin iyun ayının 27-ində qəbul edilmiş "Əhalinin məşğulluğu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu, 1992-ci ilin sentyabr ayının 29-da qəbul edilən və 1994-cü il tarixində dəyişikliyə məruz qalmış "Əməyin mühafizəsi haqqında" Qanunu, 1992-ci ilin sentyabr ayının 23-də qəbul edilən və 1994-cü, 1995-ci, 1999-cu, 2004-cü və 2005-ci illər tarixində dəyişikliyə məruz qalmış "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Qanunu, 1992-ci ilin avqust ayının 25-də qəbul edilən və

1994-cü, 1995-ci və 1999-cu illər tarixində dəyişikliyə məruz qalmış "Əhalinin sosial müdafiəsi haqqında" Qanunu, 1993-cü ilin sentyabr ayının 3-də qəbul edilən və "Şəhid adının əbadiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında" Qanunu, 2005-ci ilin sentyabr ayının 17-də qəbul edilən "Yaşayış minimumu haqqında" Qanunu, 2006-cı ilin 24 fevral tarixli "Sosial müavinətlər haqqında" Qanunu 2005-ci ilin oktyabr ayının 21-i tarixində qəbul edilən "Ünvanlı dövlət sosial yardımını haqqında" Qanunu və s. aiddir.

1997-ci il fevral ayının 18-də "Sosial sığorta haqqında" AR-nın Qanunu Milli Məclis tərəfindən qəbul olunması sosial sığorta sahəsində ən əlamətdar hadisələrdəndir. "Sosial sığorta haqqında" Qanunun qəbul olunmasından sonra "Məcburi dövlət sosial sığorta haqqı hesablanmayan kompensasiyalar (təzminatlar), müavinətlər və gəlirlərin siyahısı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1997-ci ilin 9 iyun tarixli 58 №-li qərarı qəbul olundu. Sonralar isə bu qərar "Sosial sığorta haqqında" Qanuna ayrı maddə kimi - "Məcburi dövlət sosial haqqı hesablanan gəlir növləri" ad ilə daxil edildi. İlk dəfə 1997-ci il Ədliyyə Nazirliyində "Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığortaedənlərin uçotu qaydaları" və "Məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının toplanması qaydaları" normativ-hüquqi sənədlər kimi dövlətin qeydiyyatına alınmışlar.

DSMF-nin həyatında 1999-cu ilin sonlarında daha bir əlamətdar hadisə oldu. DSMF-nin 2000-ci il tarixindəki büdcəsi AR-nın 1999-cu ilin 27 oktyabr tarixli 714-IQ №-li Qanunu ilə müstəqil qanun şəkildə birinci dəfə olaraq təsdiq olundu.

Məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının toplanılması sahəsində 2000-2001-ci illər böyük uğurların əldə olunduğu bir dövr idi. Bu dövrdə iri sığortaedənlərə (Dövlət Neft Şirkəti, "Azəriqaz", "Azərenerji" və s.) məcburi dövlət sosial sığortası haqlarının ödənməsi üzrə Prezidentin Fərman ilə illik tapşırıqlar müəyyənəşdirilmişdi. Artıq 2001-ci ildən DSMF-nin həyatında keyfiyyət olaraq yeni bir mərhələ başlayırdı. Həmin mərhələ ulu öndər H.Əliyevin 2001-ci ilin 17 iyul tarixli 767 №-li Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyası"nın təsdiq olunması ilə başlayır.

İlk əvvəl pensiya islahatının qanunvericilik bazasının formalaşdırılması sahəsində işlər görülməyə başlandı. Konsepsiyada başlıca vəzifə kimi sığortaolunanların sosial sığorta haqlarının ödənməsi üzrə fərdi uçotunun təşkili müəyyənləşdirilmişdir. DSMF-nin mütəxəssislərinin bu məqsədlə qısa müddətdə hazırladığı və qəbul edilmiş "Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında" AR-nın 2001-ci ilin noyabr ayının 27-si tarixli 221-II №-li Qanunu mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Sonra bu Qanunun tətbiq edilməsilə bağlı Prezidentin Fərmanının icrası kimi "Dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin formasının təsdiq edilməsi haqqında" 2002-ci ilin 23 mart tarixindəki 46 №-li və "Dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin spesifikasiyası və onun hazırlanmasına dair Qaydaların təsdiq edilməsi haqqında" 2002-ci il 7 noyabr tarixindəki 175 №-li AR-nın Nazirlər Kabinetinin qərarları qəbul olundu. Həm Qanuna, həm də ki Nazirlər Kabinetinin həmin qərarlarına zamanın tələbinə uyğun bəzi dəyişiklik və əlavələr olundu. Milli Məclisdə 2001-ci ilin sonlarında Azərbaycan Respublikasının DSMF-nin 2002-ci ilin büdcə layihəsinin müzakirəsi edilməsi ilə yanaşı "Sosial sığorta haqqında", "Məşğulluq haqqında" və "Əlilliyin qarşısının alınması, əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında" Qanunlara dəyişikliklərin və əlavələrin edilmə məsələlərinə baxıldı. Qəbul edilmiş dəyişikliklərə müvafiq Məşğulluq fondları və Əlillərin sosial müdafiəsi ləvğ edildi. 2002-ci ilin yanvar ayının 1-i tarixindən başlayaraq məşğulluq və əlillərin sosial müdafiələri tədbirlərinin maliyyə ilə təmini DSMF-nin büdcəsində nəzərə alınaraq məcburi dövlət sosial sığortasının vəsaiti hesabına reallaşdırılmağa başlanılmışdır. Sosial sığorta vəsaitləri təqribi olaraq 10 il sonra özünə xas olmayan həmin xərclərdən azad oldu və sadəcə, sosial sığorta hadisəsi hesab olunan işsizliyə görə müavinətin maliyyə ilə təmini Fond büdcəsindən həyata keçirilir.

Ölkə Prezidenti ulu öndər H.Əliyev tərəfindən imzalamış 2002-ci ilin 31 avqust tarixindəki 781 №-li Fərmanla Azərbaycan Respublikası DSMF haqda yeni Əsasnamə təsdiqləndi. Əsasnaməyə uyğun Azərbaycan Respublikası DSMF-yə

ölkənin nazirlik və dövlət komitələri ilə bərabər status olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı statusu verildi.

Hüquqi münasibətlərin nəticə və maddi əsası olaraq ədalət prinsiplərini tənzimləmək üçün sosial qanunlar istifadə edilir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsi, Mülki Məcəllə, fiziki, hüquqi şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətinin müdafiəsi üçün iqtisadi və sosial inkişafı meyllərində və proqnozlarında istifadə edilir. Əməkhaqqı, əmək şəraiti, gəlir vergisi, sosial təminat, sosial sığorta, ailə məəcəlləsi və ailə büdcəsi, dövlət büdcəsinin proqnozu və istehlak səbəti, ekoloji mühitin tənzimlənməsi, mədəniyyət, təhsil və səhiyyənin, minimum yaşayış səviyyəsi və həm də ayrı-ayrı sosial sahələrin qanunları sosial inkişafın qanunvericilik bazasıdır. Həmin qanunlar sosial inkişaf konsepsiyası, proqnozlaşdırılması və metodologiyası zamanı əhali, dövlət və sahibkarlıq münasibətlərini tənzimləyir. Sosial sahələrin tənzimlənməsi dövlətin sosial siyasətinin və iqtisadiyyatının əsas istiqamətləri üzrə reallaşdırılır.

Sosial dövlət barəsində maddələr daxil edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan, layiqli həyatın və əhalinin azad inkişafına şərait yaradılmasına istiqamətlənmiş siyasət olan sosial dövlət elan edilmişdir. Burdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ölkəmizdə də, sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatlı dövlətlər olan Almaniya, İsveçrə, Fransa, Avstriya, bütün Avropa Birliyi dövlətləri və Beynəlxalq Əmək Təşkilatı üçün səciyyəvi olan müasir dövlətçilik fəlsəfəsi qəbul olunmuşdur. İnsan hüquqlarına və ləyaqətinə hörmət, iqtisadi stabilliyin yüksəldilməsi, məqbul olan həyat və əlverişli əmək şəraitinin təmini kimi elementlər sosial ədalətin ən vacib elementləridir. Mədəni, sivilizasiya dünyası dərk edib ki, sosial ədalət olmadan, nə hansısa bir dövlətdə, nə də planet üzərində dinclik və əmin-amanlıq qeyri-mümkün.

Müasir dövrdə beynəlxalq insan hüquqları və sosial hüquqlar bir çoxu Konstitusiyanın tərkib hissəsi olduğu müddətdə, ölkədə, hakimiyyətin və idarəetmənin hər bir səviyyəsində, əhalinin sosial yönümlü davranışının stimullaşdırılması yönündə mentalitetin müvafiq olaraq dəyişdirilməsi üçün əsas

formalaşdırılmışdır. Sosial dövlətin ayrılmaz funksiyaları aşağıda qeyd olunanlardan ibarətdir:

- cəmiyyətin sosial inkişafı konsepsiyasının və strateji sosial siyasətin hazırlanılması;
- çoxukladlı iqtisadiyyatın sosial cəhətdən əsaslandırılan zəminlərinin formalaşdırılması;
- müvafiq maliyyə və maddi təminat ilə sosial proqramların prioritetlərinin müəyyən olunması;
- sosial siyasət və proqramların ideoloji və informasiya təminatı;
- sosial problemlərin həll olunması ilə məşğul olan dövlətin sosial idarələri və ictimai, dini təşkilatlar, siyasi partiyalar arasındakı əməkdaşlığı əhatə edən sosial idarəetmə sisteminin mərkəzi və regional səviyyədə formalaşdırılması;
- dövlətin sosial vəzifələri toplumunun sistemli hüquqi təminatı.

Dövlətin siyasətinin bərabərhüquqlu və sərbəst hissəsi kimi çıxış edən sosial siyasət eyni anda, sosial bazar iqtisadiyyatı bir komponentinə çevrilir. Səbəbi isə, reallaşdırılan iqtisadi siyasətin, bununla yanaşı olaraq ən yaxşı sosial siyasət olmasıdır. Sosial dövlət anlayışının bu cür qavranmasının nəticəsi olaraq sosial gərginliyin qarşısının alınmasına zəmin yaradılır, gərginlik azalması isə ictimai strukturların stabilləşməsinə səbəb olur.

Sosial sfera və sosial siyasətdə islahatlar aparılması, onların ciddi hüquqi təminatının mövcud olmasını nəzərdə tutur. Hüququn əsas funksiyalarından biri ictimai münasibətlərin tənzimlənməsidir. Hüququn bütün sahələri müəyyən ictimai münasibətlər dairəsini tənzimləyir. Sosial sferanın və insanların sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsi sosial hüquq normalarının köməyi vasitəsilə reallaşdırılır. Sosial sferada islahatlar aparılması sosial hüquqa istinad edən, həmin sferanın inkişafının konseptual istiqamətlərini reallaşdıran və inkişaf etmiş qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını tələb edir. Bu baza istehlakçıların azad seçim edə bilməsini, sosial sferanın hər bir fəaliyyət sahəsini, xidmətlərin keyfiyyətini və onlara mali olmaq imkanlarını, səmərəli təşkilini inhisarlaşdırmaq kimi ideyalarından

dövlətin rədd etməsini təmin etməlidir. Zaman süzɡəcindən keçmiş olan beynəlxalq normaların müddəaları da sosial sferanın hüquqi bazasının formalaşdırılması zamanı nəzərə alınmalıdır. İnsanın hüquqları sahəsində hər kəs tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq normalar və standartlar Beynəlxalq vətəndaş və siyasi hüquqlar Paktında, İnsan hüquqları Ümumi Bəyannaməsində, Beynəlxalq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar Paktında, İnsan hüquqları üzrə ümumdünya Konfransında (Vyana 1993-cü il) qəbul edilmiş Vyana Bəyannaməsində və Fəaliyyət proqramında, Qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının aradan qaldırılması Konvensiyasında, Qocalıq problemlərinə dair Beynəlxalq Fəaliyyət Planında, Uşaq hüquqları Konvensiyasında və Uşaqların sağ qalmasını, müdafiəsini və inkişafını təmin edən Ümumdünya Bəyannaməsində, Əlillərə bərabər imkanların yaradılmasının Standart Qaydalarında və başqa sənədlərdə şərh edilmişdir. Həmin beynəlxalq sənədlər keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə sosial sferanın milli hüquqi rejminin formalaşdırılmasının və təkmilləşdirilməsinin əsasıdır.

Qəbul edilmiş və qəbul edilmək üzrə olan Vətəndaşların sağlamlığının mühafizəsinə dair Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Əsaslarında, "Əhalinin məşğulluğu haqqında", Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində, "Əmək pensiyaları haqqında", Nigah və ailə Məcəlləsində, "Təhsil haqqında", "Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında", "Sosial sığorta haqqında", "Yaşayış minimumu haqqında", "Qaçqın və məcburi köçkünlərin statusu haqqında" və bəzi digər qanunlarda sosial hüquqların tənzimlənməsinin vacib aspektləri təsbit edilmişdir. Bununla yanaşı olaraq, sosial sferanın iri sahələrinin fəaliyyət göstərməsini tənzimləyən qlobal aktlarla birgə onun fəaliyyətini reqlamentləşdirən xüsusi qanunlar, yaxud qanuna əlavə aktlar da vacibdir.

Milli Məclisdə sosial siyasət daimi komissiyası yaradılmışdır ki, bu komissiya sosial siyasətin formalaşdırılması və reallaşdırılmasına aid qanun və qərar layihələri üzrə aparıcı olan komissiyadır.

Sosial siyasət daimi komissiyası aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- sosial inkişaf, məşğulluq, əmək, insanların, xüsusilə də qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemləri, sosial təminat və sığorta sahələri üzrə, ailə, qadın və uşaq məsələləri, gənclər, bədən tərbiyəsi və idman, turizm, səhiyyə, sanitariya, sağlamlığın mühafizəsi sahələrində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasına dair qanun layihələrini hazırlayır və yaxud təqdim olunan qanun layihələrinə dair rəy verir;

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və yaxud da Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri tərəfindən verilmiş tapşırığa əsasən qanun və qərar layihələrində sosial müdafiə məsələlərinə dair rəy verir.

Fəsil 2. Azərbaycanda sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin yenidən qurulması və onun maliyyə davamlılığının möhkəmləndirilməsi.

2.1. Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin yenidən qurulması zəruriliyi.

Azərbaycanın uzun illər boyu üzləşdiyi yoxsulluq, aztəminatlılıq və həyat səviyyəsinin gedərək aşağı düşməsi problemləri müstəqillik qazandığımız və bazar iqtisadiyyatına keçdiyimiz dövrdə daha da kəskinləşmişdir. Göstərilən bu problemlər sadəcə Azərbaycanın deyil, həmçinin dünyanın bütün inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan (eləcə də zəif inkişaf etmiş) dövlətlərinin üzləşdiyi problemlərdəndir. Ona görə də, bu neqativ problemlərdən xilas olmaq məqsədi ilə dünya ölkələri tərəfindən məqbul hesab olunan yollar işlənib hazırlanmışdır.

Həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı dövlət tərəfindən sosial sahədə görülən tədbirlər XX əsrin 70-ci illərindən bəri iqtisadçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. İqtisadi terminologiyaya reyqanomika, tetçerizm və s. kimi adlar altında daxil olmuş və gəlirlər ilə bağlı bu siyasət iqtisadçılar tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanmamışdır. Buna baxmayaraq bir faktı qəbul etməliyik ki, dövlətin sosial siyasətinin ən əsas istiqamətlərindən biri də yoxsulların sayının azaldılması və həyat şəraitinin yüksəldilməsidir.

Dövlət özünə yaxşı həyat təmin etmək imkanına malik olmayan bütün cəmiyyət üzvlərinin hər birini ən azından minimum səviyyədə dolandırmalı və bununla da yoxsulların sayının azaldılmasına çalışmalıdır. Əgər dövlət sadalanan bu problemlərin həllinə çalışmazsa, cəmiyyətdə yoxsulların sayının artması nəticəsində sosial partlayış baş verər və ölkədə qeyri-sabitlik hökm sürər. Ona görə də, hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında gəlirlərin tənzimlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi, insanların həyat səviyyəsinin qorunması sahəsində ciddi və təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilir.

Hər bir ölkə sosial transferləri həyata keçirəcəyi zaman ilk olaraq bu sahədə siyasətini və bu siyasətin konkret reallaşma mexanizmini hazırlamalıdır. Ölkənin sosial-iqtisadi şəraitinin tənzimlənməsi sahəsində onun fəaliyyət istiqamətlərindən

biri də həyata keçirdiyi bu siyasətdir. Bu fəaliyyət geniş və əhatəlidir, sosial qruplar və cəmiyyətin təbəqələri arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsini əks etdirir.

Əhalinin sosial müdafiəsi və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında sosial transferlərin rolunun artırılmasının vacib istiqamətlərindən biri də pensiya sferasında ciddi islahatlar aparılmasıdır. Bunun üçün ilk növbədə islahatların vahid konsepsiyası hazırlanmalıdır. Konsepsiyanın ana xəttini pensiyaların minimum və onun artım tempinin təminatlı aylıq gəlirlər ilə tənzimlənməsi təşkil etməlidir.

Sonra isə işləyən pensiyaçıların və işləməyən pensiyaçıların gəlirləri arasındakı nisbətə diqqət yetirmək lazımdır. Dünya Bankının sənədlərində qeyd edilir ki, işləyən və işləməyən pensiyaçıları arasında yoxsulluq səviyyəsi ikincilərdə 30 %-dən çoxdu. Bunları əsas götürərək elə bir siyasət yeritmək lazımdır ki, işləyən pensiyaçılarda işləməyə maraq azalmasın və onların gəlirləri arasında nisbət artmasın. Bu baxımdan dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin təcrübəsindən yararlanmaq lazımdır. Artıq Azərbaycanda bu sahədə müəyyən işlər görülür. İşləyən pensiyaçıların pensiyaları 50 % məbləğində azaldılır. Qeyd olunan həmin üsul variantları içərisində ən sadə olanıdır. O zaman belə bir mühüm cəhətə diqqət verilməlidir ki, işləyən pensiyaçıların əməkhaqqıları onların pensiyalarının azaldılmış hissələrindən az olmasın. Əməkhaqqı pensiyanın azaldılmış hissəsindən aşağı olduqda o zaman pensiya əməkhaqqının 50 %-i məbləğində azaldılmalıdır. Bunun da vətəndaşlara müəyyən təsiri vardır.

Bu deyilənlərin nə qədər vacib olduğunu ölkə prezidenti H.Əliyev 2001-ci ilin iyul ayının 17-si tarixində "Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası" haqqında imzaladığı sərəncam ilə sübut etdi. Qanun bazasının formalaşdırılması, avtomatlaşdırılmış pensiya sisteminə keçid, fərdi uçotun yaradılması və s. kimi mərhələləri özündə birləşdirən bu konsepsiya ölkədə pensiya sisteminin inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinə yaxınlaşdırmaq yolunda çox mühüm mərhələdir.

Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsində bələdiyyələrin və məhəlli komitələrin də rolunu artırmaq vacibdir. Xeyriyyə təşkilatlarının iştirakı ilə bələdiyyə

sosial müdafiə proqramlarının hazırlanması və onların maliyyələşdirilməsi üçün sosial müdafiə fondlarının yaradılması məqsədəuyğun olar. Qeyd edilənlərlə yanaşı, əhəlinin könüllü tibbi sığorta və könüllü pensiya sığortasına da cəlb edilməsi gündəlikdə olmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə əhəlinin aztəminatlı olan hissəsinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində müəssələrin, firmaların rolunu da artırmaq lazımdır. Təəsuf ki, fəaliyyət göstərən müəsisələrin içərisində eləsini tapmaq mümkün deyildir ki, bu müəsisələr öz işçilərinin arasında aztəminatlı olanları aşkarlasın onlara müxtəlif köməklikləri etmiş olsun. Ancaq sosialoji sorğu vasitəsilə aztəminatlıları üzə çıxarmaq və vaxtında onlara yardım etmək həm dövlət (sosial gərginlik arttır), həm də müəsisələr üçün çox səmərəlidir (işçilərdə müəsisəyə yaxşı münasibət yaranır və ona öz müəsisələri kimi baxırlar). Hal-hazırda işçilərin əlavə maddi yardımlara, səhhətinə görə müxtəlif müəalicə müəsisələrinə göndərişlərə, ixtisasın daha da yüksəldilməsinə və yaxud yeni peşənin qazanılmasına, mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyac olduğunu nəzərə alaraq bu yönə üstünlük verilməsi zəruridir. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, bu tədbirlər heç də meəsisənin xeyriyyəçilik fəaliyyəti kimi anlaşılmamalıdır. Həmin işçilər müəsisə üçün çox vacibdir. Bu siyasətlə müəsisə yaxşı imic qazanır və öz istehsal ehtiyatlarını ödəyir.

Aparılan müşahidələr və qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsi belə mülahizəyə gəlməyə əsas verir ki, iqtisadiyyatın uzun müddət və kəskin ixtisar edildiyi ölkələrdə insanların gəlirlərinin mühafizə edilməsi büdcə siyasətinin düzgün aparılmasından çox asılıdır. Bu yalnız büdcədən sosial müdafiə məqsədilə ayrılan vəsaitin məhdudlaşdırılması deyil, əksinə əsas diqqətin büdcəyə daxil olan gəlirlərin artırılmasına yönəldilməsidir. Hal-hazırda bununla bağlı olaraq geniş hal almış vergidən yayınmanın qarşısını almaq, iqtisadiyyatı dirçəltmək və istehsalın inkişafının qeydinə qalmaq lazımdır.

Həmçinin Azərbaycanda əhəli gəlirlərinin mühafizə edilməsinin vahid konsepsiyası və aztəminatlı ev təsərrüfatları gəlirlərinin artırılması konsepsiyası və onun reallaşması mexanizmi yoxdur. Təəsüflə qeyd edilməlidir ki, bir çox sahələrdə

olduğu kimi sosial sahədə də qəbul edilmiş qanunlara və dövlət başçısının sərəncamlarına ciddi şəkildə əməl edilmir.

Azərbaycanda əhalinin sosial müdafiəsi ilə hal-hazırda İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Sosial Müdafiə Fondu, Maliyyə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi və s. məşğul olurlar. Eyni işin bir neçə nazirliyin öhdəsində olması məsuliyyətin paylaşılmasına, son nəticədə də məsuliyyətdən yayınma hallarına gətirib çıxarır. Əhalinin sosial müdafiəsi ilə özləri deyil, dövlət tərəfindən təşkil olunan vahid struktur məşğul olmalıdır. Dövlət sosial müdafiə ilə məşğul olan mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının, əmək kollektivlərinin səylərini birləşdirərək koordinasiyanı təmin etməlidir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı dövlətlərin təcrübəsi ilə tanışlıq onu göstərir ki, həmin dövlətlərdə kifayət qədər satbil və saat mexanizmi kimi çalışan sosial müdafiə sistemi təşəkkül tapmışdır. Düzdür bu sistem illər boyu cəllalanaraq bu səviyyəyə gəlmişdir, yəni onu birdən-birə Azərbaycanda tətbiq etmək heç də yaxşı nəticələr verməz. Unutmamalıyıq ki, bu yol ilə getməliyik və ölkədə sosial transferlərin iqtisadi və sosial səmərəliliyini yüksəltmək lazımdır. Eyni zamanda, bu insanların da həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi deməkdir.

Son illər Azərbaycanda iqtisadi inkişafın tempinin artırılmasına baxmayaraq əhalinin həyat səviyyəsi hələ ki, arzuolunan səviyyədə deyildir. Gəlirlərin bölgüsündə yaranan qeyri-bərabərlik artması, yaşayış səviyyəsində fərqlərin dəyişməsi həllini gözləyən problemlərdəndir.

Təcrübələr göstərir ki, xüsusilə böhranın hakim olduğu dövrlərdə iqtisadi siyasətdə ən başlıca istiqamət insanların gəlir gətirən fəaliyyətlərlə məşğul olmaq imkanlarının təmin edilməsi olduğu halda, sosial siyasətdə başlıca məqsəd sosial siyasət tədbirləri ilə gəlirlərin yenidən bölgüsünün ədalətli qaydada aparılmasının təmin olunmasından ibarətdir. Əgər birinci istiqamət ölkə iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklərinin aparılmasını, qeyri-neft sektorunun regionların iqtisadi cəhətdən inkişafını təmin edərək özəl sektorun stimullaşdırılmasını nəzərdə tutursa, digər istiqamət isə geniş və iqtisadi cəhətdən səmərəli sosial müdafiə sisteminin

formalaşdırılmasını tələb edir. İqtisadi sistemin transformasiyası cəmiyyətdə sosial müdafiə sisteminin formalaşmasını təmin edir. Bu baxımından Azərbaycan Respublikasında mövcud olan sosial müdafiə sistemi əsas etibarilə sosial sığorta və sosial yardım təminatından ibarətdir. Pensiya təminatı işləyən əhali (həmçinin, işəgötürənlər) tərəfindən ödənilən sosial sığorta haqları hesabına maliyyələşir. İşsizlik muavinətləri isə müəssisə tərəfindən ayrılan müvafiq ödəmələr hesabına reallaşdırılır. Sosial yardım muavinətləri dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşir. Yoxsul insanların minimum istehlak səviyyəsinin təmin olunması məqsədilə vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi tələb edilir. Azərbaycanda vacib prinsiplərdən biri bundan ibarətdir ki, bu iki sosial təminat növü arasında, xüsusən də yaşa görə pensiya baxımından aydın bölgü yoxdur. Buna səbəb isə, sosial sığorta haqlarının ödənməsi hesabına maliyyələşən pensiyaların miqdarı ödəmələrin miqdarına uyğun gəlmir və pensiyaçılara ayrılan müxtəlif yardımlar dövlətin büdcəsindən maliyyələşdirilir. Sosial yardım sistemində isə bu vəsaitlərin insanların ehtiyacından çox əhali kateqoriyalarına görə bölgüsü qalmaqdadır. Nəticədə, sosial yardımın ünvanlılıq prinsipi təmin edilir, mövcud olan resurslarla az sayda yoxsul əhali qruplarına yardım etmək əvəzinə, geniş əhali kütlələrinə yardım göstərilir. Azərbaycanda mövcud problemlərdən biri də, sosial yardım müavinətlərinin çoxluğu ilə əlaqədar onların tətbiqində yaranan mürəkkəbliklərlə bağlıdır.

2.2 Dövlət sosial sığorta fondunun maliyyə mənbələri və büdcənin rolu.

Dövlətin vacib sosial vəzifələrinə vətəndaşların sosial sığortasının və sosial təminatının inkişafını və daha da yaxşılaşdırılmasını təmin etməyi aid etmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının 38-ci maddəsində sosial sığorta və sosial təminatın təşkili əsasları öz əksini tapmışdır.

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir.

IV. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.» [5]

Sosial təminat ölkə vətəndaşlarının maddi təminatı və onlara xidmətlər göstərilməsinə görə milli gəlirin müəyyən qismi hesabına ictimai istehlak fondlarının təsis edilməsi və istifadəsi zamanı meydana çıxan bölgü münasibətləri sistemidir.

Birbaşa olaraq büdcədən, pensiya fondundan, həmçinin sosial sığorta fondundan sosial təminat məqsədi ilə ayrılan vəsaitlərin hansı istiqamətdə xərclənməsində əsaslı fərqlər mövcud deyildir. Həm birbaşa büdcə vəsaiti hesabına, həm də ki pensiya və sosial sığorta fondların hesabına yaşa görə, ailə başçısını itirməyə görə, xidmət illərinə görə, əlilliyə görə pensiyalar, uşağın anadan olmasına görə, uşağa qulluğa görə, hamiləlik və doğuşa görə, ölümə görə və başqa müavinətlər təyin olunur. Fərq yalnız təmin olunan şəxslərin daxil olduğu qruplardadır . Belə ki, həmin fondların vəsaitindən elmi işçilər, fəhlələr və qulluqçular, həmçinin büdcə vəsaitindən hərbi xidmətçilər, Daxili İşlər Nazirliyinin, Dövlət Təhlükəsizliyi xidməti, gömrük orqanlarının rəhbər heyəti və başqa kateqoriyalar təmin edilirlər.

AR-da müstəqilliyimizin ilk dövrlərindən sosial sığorta və sosial təminatın inkişafı və təkmilləşdirilməsi yönündə vacib əhəmiyyət kəsb edən tədbirlər reallaşdırılmağa başlandı. Sosial sığorta və pensiya təminatının maliyyə ilə təmini sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə görə AR-sı Prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il tarixindəki «Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında» fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında DSMF yaradıldı. Müstəqil maliyyə-bank hesablama sistemində malik bir qurum olan DSMF-nin

başlıca vəzifəsi ölkə ərazisində pensiya təminatının, sosial müavinət və həmçinin ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsindən ibarət idi.

Əhalinin sosial müdafiəsi sistemi və bütünlükdə sosial sistemin maliyyə ilə təmin olunmasında respublika və həmçinin yerli hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinə müəyyən sərhədlər qoyulur. Beləliklə, respublikanın hakimiyyət orqanları:

- büdcədən kənar dövlət fondlarını, DSMF-ni, pensiya təminatını, əhaliyə sosial yardım institutunu və həmçinin məşğulluğu formalaşdırır;
- respublika idarəsindəki sosial infrastrukturunu maliyyə ilə təmin edir.

Yerli hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinə isə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- yerli şərait nəzərə alınaraq regional sosial proqramları işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək, ölkə səviyyəsində müəyyən edilən minimum təminatları yüksəltmək məqsədilə imkanları araşdırmaq;
- müdafiəsizəif olan əhali üçün sosial yardım göstərilmə qaydasını müəyyənləşdirmək və həyata keçirmək, həmçinin xeyriyyə təşkilatları, ictimai fondların fəaliyyət göstərə bilməsi üçün şərait yaratmaq;
- yerli hakimiyyət orqanlarının tabeliyindəki sosial infrastrukturunu təmin etmək.

Sosial müdafiə əsasən 2 üsul ilə maliyyələşir:

1) birbaşa maliyyələşmə

2) dolaylı maliyyələşmə

Bu maliyyələşmə isə əsasən 3 üsulla reallaşdırılır:

1. güzəştli vergi qoyma;

2. güzəştli kreditləşmə;

3. sosial cəhətdən vacib olan əmtəə və yaxud xidmət növlərinə güzəştli qiymət qoyma.

Hal-hazırda sosial müdafiənin effektiv olması maliyyə vəsaitləri yığımından və müəyyən əhali qruplarına ünvanlı yardımlar edilməsinə göstərilən səylərdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu məsələnin həll olunmasında ölkə üzrə proqramların

məqsədli şəkildə maliyyələşməsinə böyük yer ayrılır. Bu proqramın maliyyələşdirilməsi dövlətin büdcəsində ayrıca sətir ilə nəzərdə tutulur.

Məqsədli sosial proqramlar ilk olaraq uşaqlı ailələr, yaşlı adamlar, əlillər və sosial cəhətdən ən zəif olan əhali qruplarının ünvanlı sosial müdafiəsini təmin etməyə istiqamətləndirilməlidir.

Məqsədli proqramlı maliyyələşmə ilk növbədə vəsaitlərin qeyri effektiv istifadə olunmasının və səpələnməsinin qarşısının alınmasına, həmçinin birinci növbəli problemlərin həll edilməsi üçün onların cəmlənməsinə köməklik edir. Dövlət sosial proqramların əhali üçün maksimum faydası və qoyulmuş maliyyə vəsaitlətinin iqtisadi effektivliyi nəzərdə tutularaq onların ilk növbədə qəbul edilməsi və reallaşdırılmasını məqsədilə üstünlüklərini müəyyənləşdirməlidir.

Əhalinin sosial müdafiəsi sistemi hazırkı qanunvericiliyə uyğun maliyyə ilə təmin olunur. Son zamanlar onun hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə bəzi qanunlar qəbul olunmuşdur. İnkişaf proqnozlarının işlənərək hazırlanmasında, büdcə layihələrinin hazırlanması və onların reallaşdırılmasında hmin normativ sənədlər istifadə edilir. Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş dövlətlərdə kommersiya və dövlət sektoruyla yanaşı olaraq iqtisadiyyatın "3-cü sektoru" adlandırılan xeyriyyə təşkilatları bölməsində də mövcuddur. Məsələn, ABŞ-ın ümumi milli məhsulunda bu sektorun payı 4 % təşkil etməkdədir. Bu xeyriyyə təşkilatlarının əsas vəsaitlərinə ianələr deyil, dövlətdən alınan vəsaitlər daxildir. Onların büdcəsi demək olar ki, 50 % dövlət tərəfindən maliyyə ilə təmin olunur. Dövlət bu xeyriyyə təşkilatlarını, əsas etibarilə, kontraktlar sistemi ilə müəyyən edir. Bu vaxt yerli resurslar fəal şəkildə cəlb olunur, vəsaitlərin qənaətli və yüksək səmərəli istifadəsi təmin olunur.

Beləliklə, sosial müdafiəyə yönləndirilmiş məhdud maliyyə resurslarının istifadə edilməsinə müxtəlif nazirlik və komitələr nəzarət edir və çox zaman son məqsədə cəmlənmir. Ayrılmış vəsaitlərin düzgün xərclənməsi və cəmiyyətin sosial rifahı yaxşılaşdıqda, ondan asılılığın elmi meyarları işlənərək hazırlanmışdır. Beləliklə, sosial siyasətin inkişaf edərək uğurlu fəaliyyəti üçün onun maliyyə ilə təmin olunması prinsipləri və praktikasının təkmilləşdirilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Sosial sığorta məcburi və könüllü formalarda həyata keçirilir.

Məcburi dövlət sosial sığortası vəsait mənbələrinə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

- məcburi və yaxud könüllü (əlavə) sosial sığorta üzrə daxil olan sığorta haqları;
- dövlət büdcəsindən ayırmalar;
- maliyyə sanksiyaları və cərimələrin tətbiq edilməsi nəticəsində daxil olan məbləğlər;
- sanatoriya-kurort yollayışlarının satışından əldə edilən vəsaitlər;
- bank kreditləri;
- qanunvericiliyə uyğun olaraq əldə edilən digər gəlirlər.[6]

Məcburi sosial sığorta haqqı (sığorta tədiyələri) sosial sığorta fonduna daxil olan vəsaitlərin böyük qismini təşkil edir. Sosial sığorta haqqı sığorta etdirən şəxslərin sığortalama qarşılığında sığortaçıya ödədiyi pul vəsaitidir.

Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta haqları gəlirə nisbətdə qanun ilə təyin edilən faizlə müəyyən olunur və sığorta olunanın şəxslərin vəsaiti hesabına qarşılanır.

Sosial sığorta haqlarının normaları iş şəraitinə, fəaliyyət növlərinə görə əməkhaqqı fonduna nisbətən bir-birindən fərqlənir.

Qanunvericiliyə görə məcburi dövlət sosial sığorta haqları aşağıda verilən dərəcələrlə müəyyənləşdirilmişdir.

- Seçkili orqanlar və bütün işəgötürən şəxslər üçün hesablanan əməyin ödənişi fondunun 22 faizi miqdarında;

- mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına üçün yararlı torpaqları istifadə edən şəxslərin (hüquqi şəxs yaradanlar, pensiyaçılar və basqa sahələrdə işləyən və həmçinin məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəyənlər bu qrupa daxil deyil) ailə üzvlərindən əmək qabiliyyətli hər bir şəxs üçün (alınan əmlak və yaxud torpaq payı hesabına şəxsi yardımçı və digər təsərrüfatlar da daxil olmaqla) hər hektar torpaq sahəsinin görə müəyyən olunmuş minimum aylıq əmək haqqının:

- torpaqların 1-ci keyfiyyət qrupuna - 12 faizi;
- torpaqların 2-ci keyfiyyət qrupuna - 8 faizi;
- torpaqların 3-cü keyfiyyət qrupuna - 4 faizi;
- torpaqların 4-cü keyfiyyət qrupuna - 2 faizi;

- müzdlü işçilərin (qulluqçu, şəxsi sürücü, dayə, şəxsi katibə və s.) əməyindən ev təsərrüfatında istifadə edilənlərə görə - hesablanan əmək haqqının 20 faizi ;

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı və ölkə prezidentinin fərman və sərəncamları ilə vəzifəyə gələn şəxslər; dövlət qulluqçuları, prokurorlar, prokurorların müavinləri və köməkçiləri, prokurorluğun müstəntiqləri, seçkili ödənişli vəzifələrdə işləyən şəxslər, əmək müqaviləsilə işləyən şəxslər , həmçinin kontraktla qulluğa qəbul edilən hərbi qulluqçular üçün hesablanan əmək haqqının 3 faizi;

- xüsusi notariuslar, vəkillər kollegiyası üzvləri, sərbəst auditorlar, sərbəst mühasib fəaliyyəti göstərənlər üçün - gəlirlərin 20 faizi;

- mülki hüquqi xarakterli müqavilələr ilə işləyən şəxslər üçün (sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan şəxslərdən başqa) ödəmə mənbəyindən tutulmaqla - ölkə üzrə müəyyən edilmiş minimum aylıq əməkhaqqının 80 faizi;

- müəlliflik qonorarı verən hüquqi və fiziki şəxslər üçün ödəmə mənbəyindən tutulmaqla - hesablanan qonorar məbləğinin 15 faizi;

- xarici ölkələrdə haqları ödəyən əmək fəaliyyəti ilə və yaxud şəxsi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və həmçinin həmin ölkələrdə məcburi dövlət sosial sığortası ödəməyən Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün - ölkə üzrə müəyyən edilmiş minimum aylıq əmək haqqının 80 faizi miqdarında ödənilir.

- ticarət, nəqliyyat və yaxud tikinti sahələrində şəxsi sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxslər ölkə üzrə müəyyən edilmiş minimum aylıq əmək haqqının 70 faizi məbləğinin ,həmçinin digər sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər isə 40 faizi;

- Bakı şəhərində 100 5-i miqdarında , Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində 90 %-i miqdarında, respublika tabeli başqa şəhərlərdə 80 %-i miqdarında, rayonların

mərkəzində, başqa şəhər və qəsəbələrdə 60 %-i miqdarında, kənd yerlərində isə 50 %-i miqdarında məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəyirlər. [5]

Hər ay üçün hesablanan məcburi dövlət sosial sığorta haqqı əməkhaqqı və başqa gəlirlər üzrə ödənişlərlə eyni zamanda, ancaq növbəti ayın 15-dən gec olmayaraq, tam məbləğdə nağd və yaxud nağdsız qaydada ödənilir.

Ödəmə mənbəyindən qonorar verən hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqqı növbəti ayın 15-dək ödənilir.

Məcburi dövlət sosial sığortası vəsaitlərinin tam və vaxtında ödənilməsi üçün sığorta olunanlar uçota alınır. Mövcud olan qaydada bildirilir ki, işəgötürən şəxslər təsərrüfat subyektləri kimi dövlət qeydiyyatına alındandan, təsərrüfat subyekti olmayan işəgötürən şəxslər isə fərdi əmək müqaviləsi bağlandıqdan sonra bir ay müddətindən gec olmayaraq işçilərin sayı barəsində məlumatı sığortaçı təşkilata verməlidir. Həmçinin fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta edən təşkilatda uçota durmalıdır.

Sığortaçı təşkilatların bu sahədə müəyyən hüquqları vardır:

- bütün işəgötürənlərdən işçilərinin məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta edilməsini tələb etmək;

- sosial sığorta ödəmələrinin həcmi və verilmə əsasları ilə bağlı sığorta etdirənlərdən arayış almaq;

- məcburi dövlət sosial sığortasının qaydalarına sığorta etdirənlərin əməl etməsinə nəzarət etmək;

- könüllü sosial sığorta müqaviləsində bildirilən öhdəliklərin icrasını tələb etmək;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hüquqları həyata keçirmək.[5]

Qanunvericiliyə uyğun sığortaçı təşkilatların vəzifələri aşağıdakılardır;

- özlərinin ödəmə qabiliyyətini təmin edəcək tədbirlər görmək;

- sosial sığorta ödəmələrinin vaxtı-vaxtında hesablanıb ödənməsini təmin etmək;

- könüllü sosial sığorta müqavilələri üzrə öhdəlikləri vaxtı-vaxtında və tam həcmdə icra etmək;

-Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər vəzifələri yerinə yetirmək. [5]

Pensiya və müavinətlərin tam ödənməsi sosial sığorta fondu hesabına mümkün olmadıqda, həmin məqsəd üçün dövlətin büdcəsindən vəsait ayrılır. Sosial müdafiə və sosial təminat üçün büdcədən ayrılmış vəsait məbləği hər il AR-sı dövlət büdcəsi haqqında qanunla təsdiq olunur.

Ölkənin sosial müdafiə fondunun tərkib hissəsi sosial sığorta və sosial təminat olmasına baxmayaraq bu məqsəddə dövlətin büdcəsindən hər il yüksək məbləğdə pul ayrılır. Bu da büdcənin sosial yönümünün güclənməsinə müsbət təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasının sosial təminat fondunun formalaşmasına dövlət büdcəsinin rolunu aşağıdakı cədvəldən görmək olar.

(mln.man)

	2014	2015	2016	2017
Dövlət büdcəsinin xərcləri – cəmi	18708,0	17784,5	18495,0	16900,0
O cümlədən:				
Sosial müdafiə və sosial təminata	1971,2	1857,2	2698,8	2253,0
Büdcə xərcləri nisbətən %-lə	10,5	10,5	14,6	13,3
O cümlədən:				
Sosial müdafiə	1946,8	1829,6	2663,4	2036,0
Büdcə xərcləri nisbətən %-lə	10,4	10,3	14,4	12,0
Sosial təminat	24,4	27,6	35,3	217,0
Büdcə xərcləri nisbətən %-lə	0,1	0,2	0,2	1,3

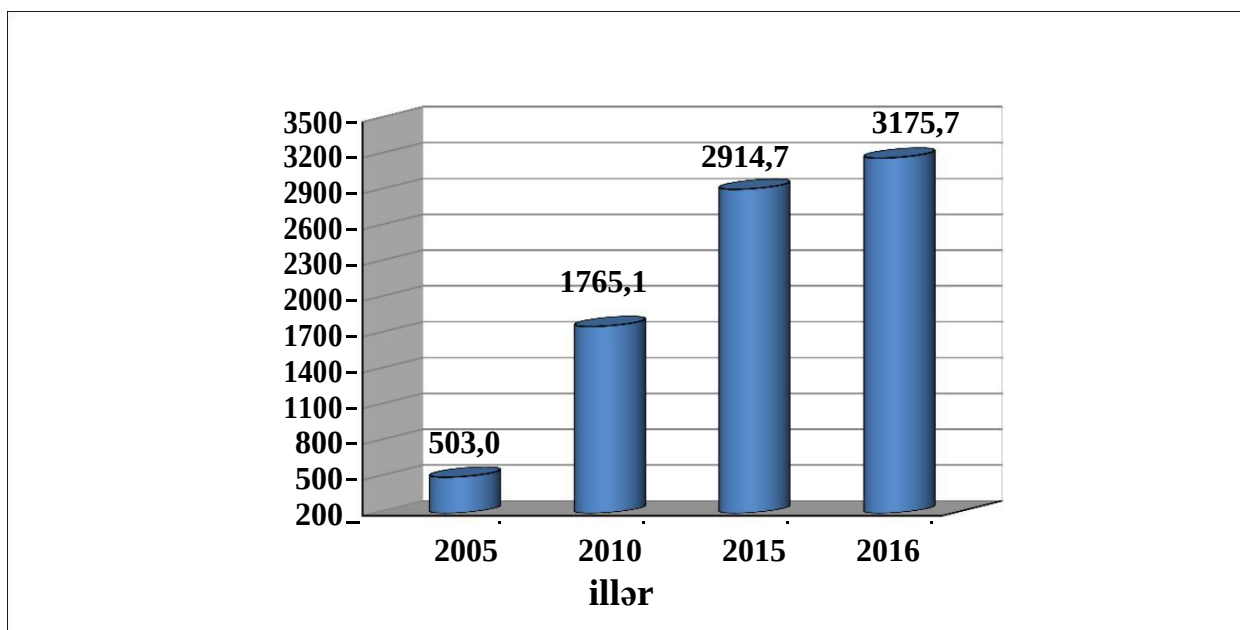
(cədvəl 1)

Cədvəldən də göründüyü üzrə, sosial müdafiə və sosial təminat fondu üçün büdcədən ayrılan vəsaitin miqdarı 2014-cü ildə 1971,2 milyon manatdan 2017-ci ildə 2253,0 milyon manata qədər yüksəlmişdir, bu da 2014-cü il ilə müqayisədə 14,2 % çoxdur. 2015-ci il büdcədən bu fondlar üçün ayrılan vəsait büdcə xərclərinin 10,5 %-

ni təşkil etmiş, 2016-cı ildə isə sosial müdafiə və sosial təminatla büdcədən ayrılan pul vəsaiti 2015-ci ilə nisbətə 4,1 % çoxdur.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri

(mln.man)

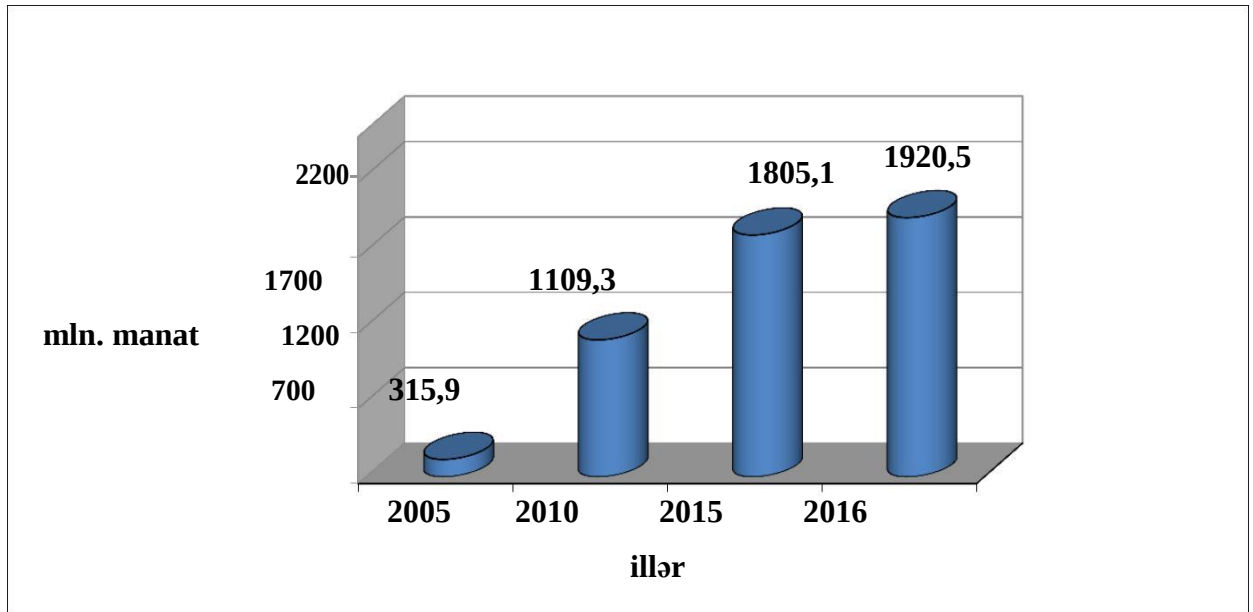

(cədvəl 2)

Hesabat dövründə məcburi dövlət sosial sığortası haqları üzrə daxilolmalar ötən il ilə müqayisədə 6,4 % və yaxud 115,4 milyon manat artaraq 1920,5 milyon manat olmuşdur.

Ölkədəki iqtisadi inkişafın təsdiqi kimi qeyri-büdcə sektorunda sosial sığorta daxilolmalarındakı artım tendensiyası hesabat ilində də davam etmişdir. Qeyri-büdcə sektorundan daxilolmalar sosial sığorta haqlarının 63,5 % və yaxud 1220,5 milyon manat olmuşdur. Bu da ki, keçən illə müqayisədə 5,8 % və ya 66,6 milyon manat çoxdur.

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar
(mln.man)

(cədvəl 3)

Hesabat ilində Fondun xərcləri 3194,8 milyon manat olmuş və bunun da 3135,6 milyon manatı, yaxud 98,1 %-i əhaliyə ödənişlərə yönəldilmişdir.

Əmək pensiyaları ilə əlaqəli xərclər 3043,7 milyon manat, məcburi dövlət sosial sığortası haqları hesabına ödənilən müavinət xərcləri 91,8 milyon manat olmuşdur. İlin əvvəlinə olan büdcə qalığı və Fondun daxilolmalarının artım səviyyəsi hər ay pensiyaların və müavinətlərin qrafikdən qabaq maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir.

AR-sı vətəndaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədlə Prezidentin müvafiq sərəncamı əsasında 2016-ci ilin yanvar ayının 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə artım tətbiq edilmişdir. Əmək pensiyalarının sığorta hissəsinin əvvəlki ilin istehlak qiymətləri indeksinə uyğun şəkildə, yəni 4 % indeksləşdirilərək artırılmasına il ərzində 36,3 milyon manata qədər vəsait xərclənmişdir.

Yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin məbləği 2016-cı ilin fevral ayının 1-i tarixindən 10 % artırılaraq 110 manata çatdırılması ilə əlaqədar AR-sı Prezidentinin sərəncamı 1 milyon 223 min pensiyaçıya şamil edilmiş, bu məqsəd üçün hesabat ilində 139,7 milyon manata qədər vəsait xərclənmişdir. Buna əlavə olaraq hesabat dövründə bəzi kateqoriya hərbi qulluqçuların vəzifə maaşlarında edilən artımlar ilə bağlı bu kateqoriyadan olan pensiyaçıların pensiyaları 34,1 manat artmışdır.

Nəticədə, əmək pensiyalarının orta aylıq miqdarı 2016-cı ilin əvvəlinə nisbətən 7,8 % artaraq 191,5 manat təşkil etmiş, habelə yaşa görə əmək pensiyasının orta aylıq məbləği 213,0 manat olmuşdur.

Bütün bu yazılanlardan aydın olduğu kimi Azərbaycanda əməkhaqqıları və pensiyalar hər il müəyyən həcmdə artırılır. Buna mütənasib olaraq yaşayış minimumu da yüksəlir.

Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumu (man)

Sosial-demoqrafik qruplar İllər	Əmək qabiliyyətli əhali	Pensiyaçılar	Uşaqlar	Ölkə üzrə
2014	136	103	103	125
2015	140	108	108	131
2016	146	115	117	136
2017	164.5	130.2	136.6	155

(cədvəl 4)

Cədvəldən də göründüyü kimi illər üzrə əhalinin əsas sosial-demoqrafik qruplarınagörə yaşayış minimumu artmış və 2014-cü il ilə müqayisədə 2017ci ilədək əmək qabiliyyətli əhali üçün yaşayış minimumu 20,95%, pensiyaçılar üzrə 26.41%, uşaqlar üzrə 32,62%, ümumilikdə ölkə üzrə isə 24% artmışdır.

2.3. Dövlət sosial sığortasının həyata keçirilməsində fərdi uçotun tətbiqi və onun əhəmiyyəti.

Fərdi uçot dövlət sosial sığortasının həyata keçirilməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Fərdi uçot - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əmək pensiyaları və sair sosial müdafiə hüquqlarının təmin edilməsi məqsədilə hər bir sığortaolunan şəxs haqqında məlumatların uçotunun təşkil edilməsi və aparılmasıdır.

DSMF dövlət sosial sığortasında fərdi uçotu reallaşdıran icra hakimiyyəti orqanıdır və hər sığortaolunan şəxs üçün uçot dövründə dəyişməz sosial sığorta nömrəsi olan fərdi şəxsi hesab açır.

Fərdi şəxsi hesaba aşağıda göstərilən məlumatlar daxil edilməlidir:

- sosial sığorta nömrəsi;
- adı, atasının adı və soyadı;
- doğulduğu gün, ay və il;
- doğulduğu yer;
- cinsi;
- daimi qeydiyyatı alındığı yerin, məcburi köçkün və qaçqınların isə müvəqqəti məskunlaşdıqları yerin ünvanı;
- şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin nömrəsi, seriyası, sənədi verən orqanın adı və verilmə tarixi;
- vətəndaşlığı;
- telefon nömrəsi;
- əmək pensiyasının müəyyən edilməsinə görə sosial sığorta stajı , həmçinin əmək şəraitinə müvafiq olaraq təyin edilmiş güzəştli staj müddəti;
- məcburi olan dövlət sosial sığorta haqlarının da hesablandığı və ödənişinin həyata keçirildiyi əməkhaqqı və sair gəlirlər (sığorta stajının hər bir ayı üçün);

- sığortaedən şəxs tərəfindən fərdi şəxsi hesaba hesablanaraq ödənilən məcburi dövlət sosial sığortası haqqının miqdarı (sığorta stajının hər bir ayı üçün);
- işsizliyə görə müavinətin ödənildiyi müddətlər;
- məcburi dövlət sosial sığortası haqqı ödənilməyən, ancaq müvafiq qanunvericiliyə uyğun şəkildə sosial sığorta stajına daxil olunan müddət;
- əmək pensiyasının müəyyən edilməsi (yenidən hesablanması), həmçinin indeksləşdirilməsi barəsində məlumat.
- sığortaolunanın 01 yanvar 2006-cı il tarixinə qazanılmış əmək pensiyası hüququna uyğun olaraq şərti qaydada hesablanan pensiya kapitalı barəsində məlumat;
- fərdi şəxsi hesabın sığorta olunan hissəsi və onun indeksləşdirilməsi barəsində məlumat;
- fərdi şəxsi hesabın yığım hissəsi barəsində məlumat;
- sığortaolunan şəxsin fərdi şəxsi hesabının bağlanması barəsində məlumat.[5]

Sığortaolunan şəxsin fərdi şəxsi hesabı fərdi uçotu həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanı, yəni DSMF tərəfindən həmin şəxsin bütün ömrü boyu, vəfatından sonra isə əmək pensiyası məsələlərinin saxlanılması qaydasında müəyyən edilmiş müddət ərzində qorunub saxlanılır.

Sığortaolunan şəxs vəfat etdikdə onun adı, atasının adı, soyadı, həmçinin şəxsiyyət vəsiqəsinə aid məlumatlar ölüm hadisəsinin baş vermə vaxtının qeydə alındığı gündən bir ay müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən dövlət sosial sığortası sistemində bu fərdi uçotu həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilir.

Sosial sığorta haqlarının düzgün və vaxtında ödənilməsi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanla əmək pensiyalarının təyin olunması ödənilmiş məcburi sosial sığorta haqlarına görə müəyyən olunur. Bu pensiya miqdarını sosial sığorta haqlarının düzgün və zamanında ödənilməsindən bilavasitə asılı edir. Bununla əlaqədar olaraq işləyən şəxslər işəgötürən şəxslərlə əmək müqavilələrinin bağlanması və sosial sığorta haqlarının ödənilməsi zamanı son dərəcə ehtiyatlı və diqqətli olmalıdırlar.

Sığortaolunan şəxslər pensiya sisteminə daha artıq sosial sığorta haqqı ödəyərək gələcəkdə daha yüksək pensiya məbləği əldə etməyə çalışmalıdırlar.

DSMF hər sığortaolunan şəxsi fərdi uçot sistemində qeydiyyatı alır və onun üçün unikal sosial sığorta nömrəsi qeyd olunan fərdi şəxsi hesab açır. Bu ödənilən sosial sığorta haqlarının dəqiq fərdi uçotunun aparılması üçün həyata keçirilir. Bu hesabda sığortaolunan şəxslərin gələcək dövrdə pensiya təyinatı hüququnun həyata keçirilməsi məqsədi ilə tələb olunan vacib məlumatlar toplanılır. Bu zaman sığortaolunan şəxsin DSMF-də uçota alınmasını və həmin şəxs üçün fərdi şəxsi hesab açıldığını təsdiqləyən sənəd, yəni sosial sığorta şəhadətnaməsi rəsmiləşdirilir.

Sosial sığorta şəhadətnaməsinin etibarlı sayılması üçün şəxsiyyət vəsiqəsi ilə təqdim edilməlidir.

İlk əmək fəaliyyətinə başlayan şəxsin sosial sığorta şəhadətnaməsi sığortaedən tərəfindən DSMF orqanları vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Bunun üçün sığortaedən şəxs işçi ilə əmək müqaviləsi bağladığı gündən sonra bir ay müddətində sığortaolunan şəxsin ərizəsinin ((Q3) ərizə formasının) tərtibini təşkil edərək həmin ərizəni müəyyən olunmuş qaydada təsdiq edəndən sonra siyahı ilə birlikdə həmin sənədlər toplusunu ((S4) forması) DSMF-yə təqdim etməli və yaxud sığortaolunan şəxsin uçotuna dair onlayn şəkildə müraciət etməlidir. Ərizələrin doldurulması ümumi qaydalara əsasən, sığortaolunan şəxslər tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Daha əvvəl əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuş sığortaolunan şəxslər dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsini özlərinin sığortaedənləri vasitəsi ilə, özü-özünü sığortaedənlər isə yaşadıkları ərazi (yaşadığı yer üzrə daimi qeydiyyatı alındığı ünvan) üzrə dövlət sosial sığortası sistemində fərdi uçotu reallaşdıran icra hakimiyyəti orqanından 1 (bir) ay ərzində alırlar. Əgər ərizədə yanlış və yaxud qeyri-müəyyən məlumatlar olarsa, DSMF orqanı bu məlumatların dəqiqləşdirilməsi üçün sığortaedən şəxsə müraciət (24 №-li əlavə) göndərməlidir.

Hər sığortaolunan şəxs üçün fərdi şəxsi hesabın açılması və onun soyadı, adı və atasının adı, doğulduğu tarix və yer, cinsi və sosial sığorta nömrəsi (SSN) göstərilən dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsini rəsmiləşdirilməsi sığortaolunan şəxs barəsində

sığortaedən tərəfindən təqdim olunmuş ərizəyə əsasən DSMF orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Rəsmiləşdirilmiş SSS-ləri müşayiətedici cədvəllə (17 №-li Əlavə) birlikdə DSMF orqanı tərəfindən sığortaedən şəxsə təqdim olunmalıdır.

Sosial sığorta şəhadətnaməsinin rəsmiləşdirilməsini elektron qaydada da həyata keçirmək mümkündür. Bu “Sığortaolunanın onlayn uçota alınması” adlı xidmət ilə həyata keçirilir. Həmin xidmət vasitəsilə hər bir sığortaedən şəxs birbaşa elektron şəkildə müraciət edərək sığortaolunan şəxslər üçün sosial sığorta şəhadətnaməsinin rəsmiləşdirilmək imkanına malikdir. Elektron xidmətdən istifadə etmək üçün sığortaedən şəxs DSMF-nin saytına və ya “Elektron hökumət” portalına daxil olur, “Sığortaolunanın onlayn uçota alınması” adlı elektron xidmətini seçir və lazımı xanaları dolduraraq sorğu edə bilər. Elektron formada DSMF orqanına göndərilən ərizə qəbul edilir və həmin orqan tərəfindən bu barədə sığortaedən şəxsə elektron təsdiqetmə bildirişi göndərilir. Sığortaedən şəxs tərəfindən elektron şəkildə göndərilmiş elektron ərizə formalarına DSMF orqanı tərəfindən baxılır. Təqdim olunmuş elektron ərizə formaları yoxlanılır və sığortaolunan şəxs üçün fərdi şəxsi hesab açılır. Sonra 1 ay ərzində həmin şəxsə sosial sığorta nömrəsi qeyd edilmiş dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsi rəsmiləşdirilir. Əgər vətəndaş sığortaolunan şəxs kimi fərdi uçot sistemində qeydiyyatda alınmışsa bu zaman imtina edilməsi barədə informasiya göstərilməklə sığortaolunan şəxsin hansı sığortaedən tərəfindən və nə zaman uçota alınması ilə əlaqədar xüsusi pəncərə açılır. “Sığortaolunanın onlayn uçota alınması” adlı elektron xidmət interaktivdir, xidmətdən istifadə üçün hər hansı sənədə ehtiyac yoxdur və bu xidmət ödənişsizdir.

Sosial sığorta şəhadətnamələrini əldə edən sığortaedən şəxsin vəzifələri aşağıdakı kimidir:

Sığortaedən şəxs SSS-lərini DSMF orqanından təhvil aldıqdan sonra həmin şəhadətnamələri aldığı gündən başlayaraq on beş gün müddətində sığortaolunan şəxslərə müşayiətedici cədvəldə imzaladırmayla təhvil verməlidir.

Sığortaolunan SSS-sində göstərilən məlumatlarda səhv aşkarladıqda bu zaman o SSS-nin dublikatının təhvil verilməsinə dair ərizə (5 №-li Əlavə) ilə dəqiq olan

məlumatlar çərçivəsində həmin şəxsə SSŞ-nin eyni nömrə ilə yenisinin təhvil verilməsi üçün sığortaedən şəxsə müraciət etməlidir. Həmçinin sığortaedən də bununla əlaqədar olaraq Qaydalar çərçivəsində DSMF orqanına müraciət etməlidir. Sığortaedən sığortaolunan barəsində dəqiqləşdirilmiş məlumatların göstərildiyi dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin dublikatının verildiyinə dair ərizəni (5 №-li Əlavə) bir həftə müddətində DSMF orqanına təqdim etməlidir.

Sosial sığorta şəhadətnamələri (SSŞ) bəzi hallarda dəyişdirilir. Bu hallar aşağıdakılardır:

- Sığortaolunanın adı, soyadı və atasının adı, doğulduğu yer və tarix ilə bağlı hər hansı dəyişiklik olduqda;

- SSŞ-də qeyd olunan məlumatlarda yanlışlıq müəyyən olunduqda;

- SSŞ yararsız hala düşdükdə;

- Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hallarda.

Əgər hər hansı səbəbdən SSŞ-nin dəyişdirilməsi lazım gələrsə DSMF orqanının bu dəyişikliklə bağlı təqdim olunan məlumatların dəqiqləşdirilməsi üçün şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi sığortaolunan şəxsdən tələb etmək hüququ var.

Sığortaolun şəxsin əmək fəaliyyəti mövcuddursa və o dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsini itirərsə dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin dublikatının verilməsinə dair ərizə (5-li Əlavə) ilə sığortaedən şəxsə, sığortaedən də öz növbəsində həmin şəxsin ərizəsini sənədlər toplusu siyahısı (16 №-li Əlavə) əsasında müvafiq DSMF orqanına bir ay ərzində təqdim etməlidir. Əmək fəaliyyəti olmayan sığortaolunan şəxslər və özlərini sığortaedən şəxslər isə öz növbəsində dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin dublikatının verilməsinə dair ərizə (5 №-li Əlavə) ilə ilk dəfə fərdi uçot sistemində uçota durduğu DSMF orqanına bir ay ərzində müraciət etməlidirlər. DSMF orqanı şəhadətnamənin dəyişdirilməsi ilə bağlı qərar qəbul etdikdə iki həftə müddətində SSŞ-nin dublikatı rəsmiləşdirilir və sonra “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta iştirakçılarının uçotu” Qaydalarına uyğun sığortaedən şəxsə təqdim edilir. DSMF-dən dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin dublikatı dövlət orqanına müraciət olunan gündən bir ay ərzində əmək fəaliyyəti olan

sığortaolun şəxsə öz sığortaedəni vasitəsilə, əmək fəaliyyəti olmayan sığortaolunan şəxsə, həmçinin özünü sığortaedən şəxslərə isə şəxsən verilir. Bu zaman dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotu həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanı, yəni DSMF sığortaolunan şəxsdən adı, soyadı, atasının adı, vətəndaşlığı barəsində məlumatları dəqiqləşdirmək məqsədi ilə şəxsiyyəti vəsiqəsini tələb etmək hüququna malikdir.

Olkəmizdə Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə yanaşı bu ölkədə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olub gəlir əldə edən əcnəbilər də həmçinin məcburi dövlət sosial sığortası haqlarının ödəyiciləridirlər. Əcnəbilərə Q3 (ilkin uçot) ərizəsi doldurulduğu zaman daimi ünvanın qeyd olunduğu hissəsində sığortaolunan şəxsin xarici ölkədəki ünvanı mütləq qeyd olunmalıdır.

SSŞ-nin rəsmiləşdirilməsi ilə əlaqəli sənədlər aşağıdakılardır:

- Sığortaolunan şəxsin uçotuna dair ərizə- Q3 (ilkin uçot) sığortaolunan şəxslərin fərdi uçot sistemində uçota alınması barəsində ərizə formasıdır.
 - Sığortaolunan şəxsin uçotuna dair ərizə- Q3 (düzəliş) fərdi uçot sistemində əvvəldən uçota alınan sığortaolunanın yaşadığı yer üzrə qeydiyyatı alındığı ünvanda dəyişiklik olduqda DSMF-nin yerli şöbəsinə verdiyi ərizə formasıdır.
 - Dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsinin dublikatının verilməsinə dair ərizə - Q5 sığortaolunan şəxsin öz şəxsi məlumatlarında hər hansı dəyişiklik olduqda, sosial sığorta şəhadətnaməsində yanlışlıq aşkar olunduqda, onun dəyişdirilməsi və yaxud dublikatının verilməsi məcburiyyəti meydana çıxdıqda (yəni sosial sığorta şəhadətnaməsinin itməsi və yaxud tam istifadəyə yararsız olması halında) sığortaolunan şəxsin DSMF-nin yerli şöbəsinə verdiyi ərizə formasıdır.
 - DSMF-yə verilən sənədlərin siyahısı - S4 sığortaedən şəxsin DSMF-yə təqdim etdiyi hər bir sənəd bağlamasında olan sənədlərin siyahısını göstərən formadır.
 - Müşayiətedici cədvəl – DSMF əlaqəli orqanları tərəfindən sığortaedən şəxsə verilən sosial sığorta şəhadətnamələrinin sığortaolunan şəxslər üzrə adlı siyahısıdır.
- Fərdi uçot sistemində istifadə edilən formaların tərtib olunmasında əvvəlcə formaların doldurulması qaydaları barəsində məlumatlı olmaq daha

məqsədəuyğundur. Formalar göy və yaxud qara rəngli diyircəkli qələmlə, böyük çap hərfləri ilə aydın oxunacaq şəkildə və həmçinin sonradan üzərində əlavə və yaxud düzəlişlər etmədən doldurulmalıdır.

“Məcburi dövlət sosial sığorta haqqı üzrə sığortaolunanlar haqqında məlumat”ın (B3) tərtibi qaydaları

Sığortaedən şəxslər uçota alındığı DSMF orqanına məcburi dövlət sosial sığorta haqqı üzrə sığortaolunan şəxslər barəsində məlumatı (7 №-li Əlavə) hər il təqdim etməlidirlər.

Sığortaedən şəxslər sığortaolunan şəxslər barəsində məlumatları (7 №-li Əlavə və 26 №-li Əlavə) illik hesabatla birlikdə hər il növbəti ilin mart ayının 1-nədək DSMF orqanına təqdim etməlidirlər. [5]

Sığortaedən haqqında məlumat bölməsi özündə sığortaedənin adını, məlumat növünün kodunu, DSMF-dəki uçot nömrəsini, vergi orqanlarındakı VÖEN-i, məcburi dövlət sosial sığorta məqsədləri üçün fəaliyyət növünün kodunu, sosial sığorta nömrəsini, torpağa mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənədin seriyası və nömrəsini əks etdirir. [5]

DSMF-dəki uçot nömrəsi(SUN) – sığortaedənin DSMF orqanındakı yeni uçot nömrəsidir. Bu nömrə unikal nömrə sayılır və 11 rəqəmdən ibarətdir. [5]

VÖEN – sığortaedənin vergi ödəyicisi kimi vergi orqanındakı eyniləşdirmə nömrəsidir. Bu nömrə unikal nömrə sayılır və 10 rəqəmdən ibarətdir. Hüquqi şəxslərin filialları və struktur bölmələri üzrə bu nömrə 15 rəqəmdən ibarətdir. [5]

Məcburi dövlət sosial sığorta məqsədləri üçün fəaliyyət növünün kodu– məcburi dövlət sosial sığorta haqqıdərəcələrindən asılı olaraq fərqləndirilən fəaliyyət növünün kodudur. Bu kod 4 rəqəmdən ibarətdir. Məlumatın doldurulması və məlumatdakı nəzarət funksiyaları bu koddan asılı olaraq müəyyənləşdirilmişdir. [5]

Sığortaedənin (fiziki şəxs) SSN-i– əgər sığortaedən fiziki şəxs olarsa, bu halda bu sahəyə fiziki şəxsin dövlət sosial sığorta şəhadətnaməsində (SSŞ) göstərilmiş sosial sığorta nömrəsi (SSN) daxil edilir. Bu sahə hüquqi şəxs üçün doldurulma bilməz və qalan tip sığortaedənlər üçün mütləq doldurulmalıdır. [5]

Torpağa mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd - müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən rəsmiləşdirilən və torpağa mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənədin seriyasını və nömrəsini əks etdirir. [5]

B3 formasının məlumatları

Məlumat növünün kodu – məlumatın təqdim edilməsi məqsədindən asılı olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

00- illik B3 məlumatı təqdim olunan forma;

01- sığorta olunanın pensiyaya çıxması ilə əlaqədar təqdim olunan forma;

02- sığortaolunanın ölümü ilə əlaqədar təqdim olunan forma;

03- sığorta edənin fəaliyyətinin müvəqqəti dayandırılması ilə əlaqədar təqdim olunan forma

04- təşkilatın ləğv olunması ilə əlaqədar təqdim olunan forma;

05- illik B3 məlumatında göstərilməyən və sığorta edənlərin köhnə borclarına aid olan məlumatları əks etdirən forma;

06- düzəliş olunan B3 forması. [5]

Məlumat növünün kodu 00 ilə təqdim olunan məlumat formaları hər il üçün növbəti ilin mart ayının 1-nə kimi təqdim edilməlidir. Digər məlumat kodları üzrə məlumat formaları isə yalnız müvafiq hal baş verdiyi zaman təqdim edilməlidir.

Məlumatda DSMF-nin yerli orqanının üç rəqəmli kodu qeyd olunmalıdır. [5]

Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta iştirakçıları uçotu qaydalarını pozarsa buna görə məsuliyyət daşıyırlar.

-Müəyyən edilmiş müddət ərzində sığortaedən şəxslər sığortaolunan şəxslərin fərdi uçot sistemində uçota alınmasını təmin etməməsi halında DSMF orqanı tərəfindən onlara yazlı olaraq xəbərdarlıq (23№ -li Əlavə) edilir.

-DSMF tərəfindən sığortaedən şəxslərə səyyar yoxlamalar aparılır və bu zaman bir aydan çox fəaliyyət göstərən və fərdi uçot sistemində uçota alınması təmin edilməyən sığortaolunan şəxs aşkar olunduqda, xəbərdarlıq etmədən fərdi uçot haqqında qanunvericiliyi pozulmasına görə sığortaedən şəxsə inzibati cərimə tətbiq edilir.

-Sığortaolunan şəxslər barəsində təqdim edilən ərizə formalarında (3№-li Əlavə; 5№-li Əlavə) uyğunsuzluq, çatışmamazlıq və yaxud natamamlıq aşkar olunduqda, sığortaedən şəxsə «Sığortaolunanlar haqqında təqdim olunmuş məlumat formasındakı uyğunsuzluqlar barədə» müraciət forması (24№-li Əlavə) göndərilir və bu nöqsanların beş iş günü ərzində düzəldilməsi tələb olunur.

- Müraciət (24№-li Əlavə) və xəbərdarlıq (23№-li Əlavə) formalarında tələb olunan vaxtda həmin nöqsanlar aradan qaldırılmazsa, bu hal müvafiq məsuliyyətə səbəb olur.

Fesil 3. Sosial sığorta ve pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.1. Sosial sığorta ve pensiya təminatı üzrə islahatın məqsədi və vəzifələri.

Dövlətin keçirdiyi sosial müdafiə siyasətinin ən önəmli və əsas yönlərindən biri də pensiya təminatı sistemidir. Müstəqilliyin ilk illərində ölkədə iqtisadiyyatın zəif inkişafı, maliyyə vəsaitlərinin azlığı səbəbindən pensiya təminatı sistemində bəzi çətinliklər olmuşdur. Həmçinin sovet dövründən qalan sosial sığortaya əsaslanmayan bir pensiya təminatı sistemi bazar iqtisadiyyatı ilə ciddi uyğunsuzluq yaradırdı və bu da AR-sı üçün çox mühüm və ümumi problem olmuşdur.

1993-cü ildən bəri AR-da siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi və əldə olunan möhkəm iqtisadi inkişaf insanların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsində əsas amilinə çevrildi. Bu dövrdə sosial siyasətin strateji yönlərindən biri də ölkədə pensiya təminatı sisteminin öncül beynəlxalq təcrübəyə uyğun tərzdə yenidən qurulması idi. Ötən illər ərzində bu sahədə islahatların həyata keçirilməsi nəticəsi kimi Azərbaycanda müasir və sosial baxımdan çox yüksək səmərəyə malik olan pensiya təminatı sistemi yaradılmışdır. Bütün bunların nəticəsi olaraq pensiya yaşındakı əhali təbəqəsinin həyat səviyyəsi əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşmış və həmin təbəqədə yoxsulluq böyük həcmdə aradan qaldırılmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində görülən məqsədyönlü tədbirlər ötən illər ərzində əmək pensiyalarının orta aylıq məbləğinin yüksəldilməsinə səbəb olmuş və beləliklə də ölkəmiz bu göstəriciyə görə postsovet coğrafi məkanında ilk sıralarda qərarlaşmışdır.

Bu tədbirlərə baxmayaraq, pensiya təminatı sisteminin daima yenilənən müasir beynəlxalq tələblərə uyğun təşkil olunması zəruriliyi bu sahədə günümüzdə də yeni çağırışları cavablandıran islahatların həyata keçirilməsini şərtləndirir. Azərbaycanda mövcud pensiya təminatı modelinin müasir beynəlxalq təcrübədə əldə olunan qabaqcıl təcrübə nəzərə alınaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti ilk olaraq ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatına keçidin uğurlu bir şəkildə başa vurulması və həmçinin yeni reallıqlar müstəvisində insanların pensiya təminatının daha da yetkin mexanizmlər ilə həyata keçirilməsinə imkan verən bir sistemin formalaşması ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycanda əhalinin sosial müdafiəsi dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin qabaqcıl istiqamətlərindən biri olaraq daima diqqət mərkəzində olmuşdur.

1996-cı ildən bəri ölkə iqtisadiyyatında ardıcıl olaraq müşahidə edilən inkişaf meylləri, həmçinin ayrı-ayrı sahələrdə əldə olunan yaxşı nəticələr dövlətin sosial siyasətinin daima gücləndirilməsinə zəmin yaratmışdır.

Son illərdə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, əməkhaqlarının artırılması və həmçinin aztəminatlı ailələrə ödənen müavinətlərin artırılması sahəsində bir sıravacib tədbirlər görülmüş, ölkə vətəndaşlarının pensiya təminatının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması yönündə dövlətin ciddi addımlar olmuşdur.

Bunlarla yanaşı olaraq əməkhaqının və pensiyanın orta aylıq miqdarı hələ də əhalinin tələbatlarını tam həcmdə ödəyəcək səviyyədə deyildir. Pensiya sisteminin idarəsi, pensiyaların müəyyənləşdirilməsi və vətəndaşa verilməsi mexanizmi günümüz tələblərinə cavab vermir. Bu baxımdan da vətəndaşların pensiya təminatının əhalinin minimum həyat səviyyəsini ödəyəcək səviyyəyə çatdırılması, habelə bütünlükdə pensiya işinin dünya standartlarının tələblərinə uyğun olaraq qurulması ölkəmizdə pensiya islahatının aparılmasını zərurətə çevirir.

Pensiya islahatı ölkə vətəndaşlarının sosial müdafiəsi və layiqli həyat şəraitinin təmini məqsədilə aşağıda göstərilən mühüm problemlərin həllinə yönəldilir:

- etibarlı maliyyə təminatı ilə vətəndaşların pensiya ödənişlərinin reallaşdırılması;
- pensiya təminatı sistemini bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun təşkil etməklə, əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılmasında onun rolunun artırılması;
- pensiya və müavinət ödənişlərini həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərin tam yığılması və məqsədyönlü istifadəsinin təmini;
- pensiya təminatı sisteminin idarəsini təkmilləşdirməklə səmərəliliyinin artırılması;
- sosial sığorta haqları və ödənişlər arasında olan əlaqənin uyğunlaşdırılması.

Yuxarıda qeyd edilən əsas məqsədə nail olmaq və həm də bu problemləri həll etmək üçün aşağıda göstərilən prinsiplərə əsasən pensiya islahatının həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır:

- məcburi sosial sığorta haqqının bütün işəgötürən və işləyən şəxslər tərəfdən ödənməsi;
- vətəndaşların minimum yaşayışını təmin edən pensiyaların müəyyənləşdirilməsi;
- vətəndaşların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş sosial təminat hüquqlarının yerinə yetirilməsi;
- sosial təminat sisteminin idarəsində aşkarlığın təmini məqsədi ilə ciddi ictimai nəzarətin aparılması;
- mülkiyyəti formasından asılı olmadan pensiya təşkilatlarının fəaliyyəti üçün bərabər şərait yaradılması;
- məcburi dövlət sosial sığorta haqlarına əsas etibarilə işəgötürən və işçilər tərəfdən ödənen tariflər arasında mütənasibliyin gözlənməsi.

Azərbaycanda pensiya təminatı üzrə aparılan islahatların nəticəsi olaraq sosial sığorta, fərdi uçot və pensiya təminatı sahəsində funksiyaları bir-birini tamamlayan vahid dövlət pensiya təminatı sistemi formalaşmışdır. Bu sistem müasir tələblər səviyyəsində fəaliyyət göstərir, həmçinin sığortaolunan şəxslərə fərdi hesablar açılır və həmin şəxslər tərəfindən ödənen məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının həmin hesablarda fərdi uçotunun aparılması, o cümlədən ölkə vətəndaşlarının pensiya hüquqlarının dəyər ifadəsində açılmış uçot məlumatları əsasında müəyyən edilməsi mexanizmi yaradılmışdır.

Bu sahədə aparılmış islahatlar nəticəsində ilk olaraq bazar iqtisadiyyatı ilə uyğunsuzluğa səbəb olan əvvəlki pensiya təminatı sisteminin yaratdığı problemlər aradan qaldırılmış və həmin sistemlə əhatə olunan əhəlinin məhdudiyyət olmadan yeni şəraitə inteqrasiyası tamamlanmışdır.

Ümumiyyətlə pensiyaların artımı mexanizminin muasir bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun təşkili və pensiya məbləğlərinin indeksləşdirmə vasitəsilə inflyasiyadan qorunması təmin edilmişdir.

Bunlarla yanaşı, gələcək dövrdə pensiyaçıların etibarlı sosial müdafiəsinin təmini üçün pensiya təminatı sisteminin maliyyə dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsi və həmçinin sığorta prinsiplərinin daha da dərinləşdirilməsi üçün islahat tədbirlərinin davam etdirilməsi çox yüksək əhəmiyyət kəsb edir. Pensiya təminatı sisteminin həllini gözləyən bəzi problemləri mövcuddur:

- hazırkı şərtlərdə pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövr üçün maliyyə dayanıqlılığının olmaması. Hal-hazırda pensiya məbləğlərinin müəyyən bir hissəsini müstəqil AR-da sosial sığorta qanunvericiliyinin tətbiq olunduğu tarixdən, yəni 1992-ci ilin yanvar ayının 1-i tarixindən əvvəlki dövrdə formalaşmış məbləğlər təşkil edir. Bu dövrdə yaranan dövlət öhdəlikləri, həmçinin bəzi kateqoriyadan şəxslərin pensiyasına edilən əlavələr sığorta prinsiplərinə əsaslanmadığına görə pensiya təminatı sistemində təmin edilməmiş maliyyə öhdəlikləri formalaşmışdır. Həmçinin pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi səbəbilə dövlət tərəfindən reallaşdırılan bəzi tədbirlər ilə əlaqədar yaranmış öhdəliklərin ödənen məcburi dövlət sosial sığorta haqları ilə bağlılığının olmaması (əmək pensiyalarının baza hissəsinin mütəmadi artımları, sistemə ödənen sosial sığorta məbləğinə adekvat olmayan yüksək pensiya təminatı və s.) bu öhdəliklərin məbləğinin şərti yığım sistemində qeyd olunan pensiya kapitalına uyğunsuz artımını yaratmışdır.

Hal-hazırda Azərbaycanda olan pensiya təminatı sisteminin bəzi sosial sığorta ilə əlaqəsiz öhdəlikləri sistemin maliyyə yükünü xeyli artıraraq pensiya sisteminin xərclərinin, həmçinin, dövlət büdcəsindən ayırmaların artımını şərtləndirmişdir. DSMF-nin təsdiq edilmiş büdcəsində 2016-cı ildə xərclərin miqdarı 3135,6 milyon manat olmuşdur və 2005-ci ildə isə həmin xərclər 398,6 milyon manat təşkil etmişdir. Göründüyü kimi 2005-2016-cı illərdə bu xərclər 8 dəfəyə qədər artmışdır. Həmin müddətdə dövlət büdcəsindən ayırmaların məbləği də 6,8 dəfə artaraq, 186 milyon manatdan 1142 milyon manatacan, cəmi xərclərdə xüsusi çəkisi isə 28,3%-dən

39%-ə qədər yüksəlmişdir. Göstərilənlərə görə, pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövrdə inkişafı üçün maliyyə dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlər işlənməli, sosial sığorta prinsiplərinə əsaslanmayan dövlət öhdəlikləri üzrə xərclərin maliyyə yükünün pensiya təminatı sistemində təsiri tənzimlənməli, həmçinin dövlət sosial sığorta haqları ilə sosial sığorta ödənişlərinin arasındakı əlaqə daha da gücləndirilməlidir;

- əmək pensiyasının baza hissəsinin növbəti mərhələdə islahatın tələblərinə uyğun olmayan tətbiqi. Əvvəlki mərhələdən (pensiyaların orta aylıq məbləğinin dövlət dəstəyi vasitəsilə müəyyən həddə çatdırılması) fərqli olaraq, müəyyən dövrdə əmək pensiyasının baza hissəsi sistemdə sığorta prinsiplərinin dərinləşdirilməsinə mənfi təsir göstərirdi. Yəni, ödənilmiş cəmi sığorta haqqının yarısı baza hissəsinin maliyyələşdirilməsinə yönləndirilirdi ki, bu da sığorta haqqı ilə pensiya arasında əlaqənin zəifləməsinə səbəb olurdu. Nəticədə uzun müddət və yüksək məbləğdə sosial sığorta haqqı ödəyən işçilərin tərəfindən daha da az müddətdə və aşağı miqdarda sosial sığorta haqqı ödəyən işçilərin gələcək pensiyalarının dolayı olaraq subsidiyalaşdırılmasına şərait yaradırdı. Bu da yüksək əməkhaqqından sosial sığorta haqlarının ödənilməsinə marağın azalmasına gətirib çıxarırdı;

- sosial sığorta haqqı normativinin strukturunun təkmilləşdirilməsi zəruriliyi. Sosial sığorta haqqı normativinin hazırkı strukturu, yəni ki sığorta haqqının əsas hissəsinin ödənilməsinin işəgötürən tərəfindən həyata keçirilməsi sığortaolunanların aktivliyinin azalması ilə nəticələnir. Pensiya sistemində sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi sığorta haqqının normativinin strukturunda sığortaolunan şəxsin məsuliyyətinin tədrici artırılmasını zərurətə çevirir;

- pensiya təminatı sisteminin yığım potensialının zəifləməsinə səbəb olan faktorlar. AR-da bəzi amillər pensiya təminatı sisteminin ödəmə qabiliyyətinə mənfi təsir edir. Birinci növbədə, pensiya təminatı sistemində iştirakçıların, yəni sığortaolunanlar ilə pensiyaçıların sayı arasında olan nisbətə səviyyəsi qənaətbəxş deyildir. Bu da əsasən pensiya təminatı sistemindən kənar amillərlə, xüsusən də,

işəgötürən-işçi münasibətlərinin rəsmilik qazanması və əməyin ödənişinin təşkilindəki problemlərlə əlaqəlidir.

- pensiya təminatı sisteminin bəzi göstəricilərinin tənzimlənməsi zamanı mövcud problemlər. Mövcud olan pensiya təyinatı şərtləri (sosial sığorta normativlərinin və sığorta stajına tələbin hal-hazırkı səviyyəsi) səmərəli əvəzetmə əmsalına və həmçinin onun əməkhaqqı məbləğinin yüksəlməsinə mütənasib artımına imkan vermir. Pensiya hüququ əldə etməyə görə sığorta stajına tələbin az olması, eləcə də müxtəlif yaşlarda olub pensiyaya çıxan vətəndaşlara eyni gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin tətbiq edilməsi pensiya məbləğlərində qeyri-adekvatlığa gətirib çıxarır. Nəticədə, pensiya təminatı sistemində sosial sığorta haqqı qısa müddət ödənildiyinə baxmayaraq, uzun müddət aparılan ödənişlər sistemin maliyyə yükünü artmasına səbəb olur. Ödənilən sığorta haqqı və (xüsusilə, mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqlardan istifadə edən şəxslər, fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyətilə məşğul olan şəxslər üzrə) təyin edilən pensiya arasında olan uyğunsuzluqlar maliyyə əsası olmayan öhdəliklər yaradır. Qeyd olunanlarla yanaşı, ümumi pensiya yaşına çatmazdan əvvəl pensiya hüququnun əldə olunması halları, habelə pensiya hüququnun əldə olunmasında yaş fərqlərinin mövcudluğu sığorta prinsiplərinin zəifləməsinə səbəb olan amillərdəndir. Xüsusi pensiya şərtlərinin mövcud olması təyin edilən pensiyalara müxtəlif şərtlər ilə əlavələr edilməsinə şərait yaradaraq, fərqli təminatlara səbəb olur. Müəyyən xidmət illərini toplamış vətəndaşların qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş ümumi pensiya yaşından əvvəl pensiyaya çıxması hüququ da həmçinin pensiya təminatı sistemində əlavə olaraq maliyyə öhdəliyi yaradır.

- pensiya təminatı sisteminin inkişaf istiqamətlərinin çoxparametrli aktuar proqnozlar əsasında uzunmüddətli ekonometrik modellərə görə təyin edilməsi zəruridir. Keçən dövrdə bu istiqamət üzrə səriştəli beynəlxalq ekspertlər və məsləhətçilər cəlb edilərək, ayrı-ayrı mövzuların aktuar tədqiqi təşkil olunmuşdur. Bu proseslər davam etdirilməli, pensiya təminatı sisteminin gəlir və xərcləri arasındakı

mütənasibliyin gözlənilməsi, eləcə də digər problemlərin əlaqəli olaraq öyrənilməsi mexanizmləri tətbiq olunmalıdır.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının, həmçinin Avropa Şurasının sosial təminat sahəsində olan müvafiq konvensiya və tövsiyələri bir qayda olaraq qocalığa, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə təminatları nəzərdə tutmaqla bərabər, həmin ödənişlərin məcburi sosial sığortanın vasitəsilə həyata keçirilmə mexanizmlərinə istinad edir. Hal-hazırda bəzi ölkələrdə məcburi sosial sığorta sistemi ilə bərabər, könüllü pensiya sığortası da inkişafdadır. Bu da əhalinin əlavə pensiya təminatında əhəmiyyətli rol oynayır.

Beynəlxalq təcrübədə pensiyaların maliyyə ilə təmini həmrəylik və yığım, həmçinin bu modellərin birləşməsindən ibarət olan pensiya sistemləri əsasında da reallaşdırılır. Həmrəylik sistemi hal-hazırda işləyən şəxslərin ödədikləri sosial sığorta haqqının hesabına yaşlı nəslin pensiyalarının maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutan bir sistemdir. Yığım sistemində isə fərqli olaraq, hal-hazırda işləyən şəxslərin icbari və yaxud könüllü qaydaya uyğun ödədikləri sosial sığorta haqqı cari pensiya xərclərinə sərf olunmur və əlavə gəlirlər əldə etmək üçün müxtəlif investisiya proqramlarına yönəldilərək idarə edilir.

Qabaqcıl ölkələrdə bu modellərin müxtəlif nisbətdə və formada birləşməsinə əsaslanan pensiya təminatı sistemlərinə üstünlük verilir. Əksər hallarda isə icbari qaydada tətbiq olunan və əsas etibarilə həmrəylik prinsipi ilə maliyyələşdirilən dövlət pensiya təminatı sistemində əlavə kimi yığım maliyyələşmə modeli əsasında fəaliyyət göstərən pensiya təminatı sistemindən istifadə edilir.

Hal-hazırda dünyada qlobal iqtisadi və demoqrafik amillərin təsiri nəticəsində pensiya təminatı sahəsinin inkişaf tendensiyləri bütünlükdə bu sahənin maliyyə dayanıqlığının etibarlı təmin edilməsi istiqamətində görülmə tədbirlər ilə müəyyənləşir.

Qlobal maliyyə böhranı zamanı vəsaitlərin dəyərsizləşməsi ilə bağlı üzləşilən bir sıra ciddi problemlər bir tərəfdən həmrəylik modellərini gücləndirmiş, digər tərəfdən də yığım pensiya təminatı sxemlərində insanların iştirakının məcburi qaydadan çox

könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilməsinə üstünlük verilməsi meyllərini gücləndirmişdir.

Dövlətin öhdəlikləri və sığorta-pensiya sistemi öhdəliklərinin fərqləndirilməsi bu sistemin gələcəkdəki inkişaf dövrü üçün maliyyə dayanıqlığının əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirilməsinə zəmin yaradacaqdır. Pensiya sistemində sığorta prinsiplərinin möhkəmləndirilməsi sığorta haqqı normativinin strukturunda sığortaolunan şəxsin məsuliyyətinin tədrici olaraq artırılmasını zərurətəçevirmişdir. Bunun üçün sığorta haqqı normativinin müəyyən bir hissəsinin işəgötürən üzərindən tədrici olaraq işçi üzərinə keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, sosial sığorta üçün cəlb olunan əmək haqqına müəyyən hədd qoyularaqləmin həddən yuxarı məbləğə görə odənilən sosial sığorta haqqının istifadə edilməsinin vətəndaşların seçimində olması kimi təşviq vasitələrinin tətbiq olunması sığortaolunan şəxslərə əlavə könüllü sığorta haqqı ödəyərək pensiya kapitalını artırmaq imkanının verilməsini nəzərdə tutur.

Bir sıra qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində sığorta prinsiplərinin tətbiqinin genişləndirilməsilə həmrəylik prinsipi əsasında qurulan dövlət pensiya təminatı sistemlərinin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir. Dövlət pensiya təminatında sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi toplanan pensiya öhdəlikləri və yığılan maliyyə vəsaitlərinin balanslaşdırılan tarazlığının təmin edilməsi, habelə bu sistem iştirakçılarına münasibətdə aktuar ədalətlik (hər iştirakçı tərəfindən ödənen sosial sığorta haqları onun alacağı pensiya məbləği ilə mütənasib olması) gözlənilərək həyata keçirilən islahat tədbirləri ilə bağlıdır.

Beynəlxalq təcrübədən də aydın olur ki, yalnız məcburi dövlət sosial sığortasına əsaslanan sistemi tətbiq edərək yüksək pensiya məbləğinə nail olmaq xeyli çətindir. Məcburi dövlət sığortasının tətbiqi ilə bərabər, könüllü sığortanın da tətbiqi layiqli pensiya məbləğinə nail olunmasına şərait yaradır. Könüllü sosial sığortanın tətbiq edilməsi özəl pensiya fondlarının formalaşdırılmasını zəruri edir ki, bu da pensiya sistemləri və maliyyə bazarları arasında qarşılıqlı olaraq əlaqənin təmin edilməsini şərtləndirir.

3.2. Əmək pensiyaları sisteminin tərkibi və onun ümumi xarakteristikası.

Əmək pensiyası - "Əmək pensiyaları haqqında" Qanunla nəzərdə tutulan qayda və şərtlər ilə müəyyənləşdirilən və məcburi dövlət sosial sığortaolunan şəxsin onlara əmək pensiyası təyin edilməsindən əvvəl aldıkları əmək haqqı və başqa gəlirlərin, həmin sığortaolunanın ölümü ilə əlaqədar həmin şəxsin ailə üzvlərinin itirdikləri gəlirlərin kompensasiya olunması məqsədi ilə vətəndaşlara aylıq pul ödənişidir. "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkədə vətəndaşların əmək pensiyası hüquqlarının formalaşması əsaslarını, həmin hüquqların həyata keçirilmə qaydalarını və əmək pensiyası təminatı sistemini müəyyənləşdirir.

Fərdi hesabın sığorta hissəsində qeyd olunan və fərdi hesabın yığım hissəsində cəmlənən vəsaitlərin məbləği pensiya kapitalıdır. "Əmək pensiyaları haqqında" Qanunla müəyyən olunan və əmək pensiyasının sığorta hissəsi və yığım hissəsinin hesablanması üçün istifadə edilən göstərici gözlənilən pensiya ödənişi müddətidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı ilin 6 mart tarixində imzaladığı 377 nömrəli fərmanına görə gözlənilən pensiya ödənişi müddəti 144 ay müəyyənləşdirilmişdir.

Əmək pensiyasının 3 növü fərqləndirilir;

- yaşa görə
- əlilliyə görə
- ailə başçısını itirməyə görə

Həmin yaşı və əlilliyə görə əmək pensiyaları 2 hissədən ibarətdir;

- yığım hissəsi
- sığorta hissəsi [6]

Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyaları yalnız sığorta hissəsindən ibarətdir.

Milli Məclisin 10 mart 2017-ci ildə qəbul etdiyi "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanununa 01 iyul 2017-ci il tarixdən etibarən qüvvəyə minir. Bu

qanun qəbul olunmazdan əvvəl isə yaşa, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyalarının tərkibinə baza hissəsi də daxil idi.

Həmin qanun qəbul edilənədək əmək pensiyalarının ilkin pilləsi yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsi idi və əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsinin dövlət təminatı olmuşdur. Bu ölkə prezidenti tərəfindən müəyyənləşdirilirdi. Yaşa görə olan əmək pensiyasının sığorta hissəsinin miqdarı aşağıda verilən düsturla müəyyənləşdirilirdi:

$SH=PSK/T$, burada

SH - yaşa görə olan əmək pensiyasının sığorta hissəsidir;

PSK - sığortaolunan şəxsin fərdi hesabının sığorta hissəsində yaşa görə olan əmək pensiyasının təyin edildiyi vaxt tarix üçün qeydə alınan pensiya kapitalıdır;

T - gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin aylarının sayıdır. [6]

Yaşa görə əmək pensiyasının məbləği aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$P=SH+YH$, burada:

P- yaşa görə əmək pensiyasıdır;

SH - yaşa görə əmək pensiyasının sığorta hissəsidir;

YH - yaşa görə əmək pensiyasının yığım hissəsidir. [6]

Əlilliyə görə olan əmək pensiyası əlil və yaxud sağlamlıq imkanları məhdud sığortaolunan şəxsə ümumi sığorta stajı 5 il müddətindən az olmamaqla əmək qabiliyyətli yaş dövrünün hər bir tam ili üçün 4 ay sığorta stajı olarsa təyin olunur.

Əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin məbləği aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$SH=PSK/(TxK)$

burada:

SH - əlilliyə görə olan əmək pensiyasının sığorta hissəsidir;

PSK - sığortaolunan şəxsin fərdi hesabının sığorta hissəsində əlilliyə görə olan əmək pensiyasının təyin edildiyi tarixə qeydə alınan pensiya kapitalıdır;

T - gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin aylarının sayıdır;

K - sığorta davamiyyəti əmsalıdır. [6]

Əlilliyə görə əmək pensiyasının məbləği aşağıda göstərilən düsturla müəyyənləşdirilir:

$P = SH + YH$, burada:

P - əlilliyə görə əmək pensiyasıdır;

SH - əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsidir;

YH - əlilliyə görə əmək pensiyasının yığım hissəsidir. [6]

Ailə başçısını itirməyə görə olan əmək pensiyası ölüm gününə qədər vəfat etmiş sığortaolunan şəxsin sığorta stajı 5 ildən az olmamaqla əmək qabiliyyətli olduğu yaş dövrünün hər bir tam ili üçün 4 ay sığorta stajı olarsa təyin edilir. Hərbi qulluqçuların (hərbi rütbələrdən məhrum olunan hərbi qulluqçular və həmçinin müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları istisnadır) ailə üzvlərinə ailə başçısını itirdiyinə görə əmək pensiyaları hərbi qulluqçunun xidmət etdiyi müddətdən asılı olmayaraq təyin olunur. Ailə başçısını itirdiyinə görə əmək pensiyası ailə başçısı xidmət etdiyi vaxtda və yaxud xidmətdən buraxıldığı gündən ən gec 3 ay keçənə qədər, həmçinin bu müddətdən sonra, ancaq xidmət dövründə aldığı xəsarətlər (yara, kontuziya və yaxud zədə), xəstəliklə əlaqədar vəfat edibsə təyin edilir. Həmin hərbi qulluqçulardan olan pensiyaçıların ailəsinə isə ailə başçısı pensiya aldığı vaxtda və yaxud pensiya ödənməsinin kəsildiyindən 5 il keçənə qədər vəfat edibsə təyin edilir. Hərbi əməliyyatlar müddətində itkin düşən hərbi qulluqçuların ailə üzvləri də cəbhədə həlak olmuş şəxslərin ailə üzvlərinə bərabər hesab edilir.

Ailə başçısını itirməyə görə olan əmək pensiyasının baza hissəsinin miqdarı iki valideynini də itirən uşaqların və vəfat etmiş tənha ananın hər bir uşağı üçün, həmçinin vəfat etmiş ailə başçısının ailə üzvlərinin sayı 1 olduqda və yaxud "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 14.1-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi pensiya almaq hüququ olan bir ailə üzvü qalarsa, həmin şəxsə yaşa görə olan əmək pensiyasının baza hissəsinin 100 %-i miqdarında, başqa ailə üzvlərinin hər birinə isə yaşa görə olan əmək pensiyasının baza hissəsinin 50 %-i miqdarında hesablanılırdı. Ailə başçısını itirməyə görə olan əmək pensiyasının sığorta hissəsinin əmək qabiliyyətli olmayan ailə üzvlərindən hər birinə düşən miqdarı "Əmək

pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 13.3-cü maddəsində göstərilən əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin hesablanması mexanizminə uyğun hesablanan məbləğin əmək qabiliyyətli olmayan ailə üzvlərinin sayına olan nisbəti ilə müəyyənləşdirilir. Vəfat etmiş ailə başçısı yaşa və yaxud əlilliyə görə əmək pensiyaçısı olmuşsa, ailə üzvlərinə ailə başçısını itirdiyi üçün əmək pensiyasının sığorta hissəsinin məbləği vəfat edən ailə başçısına təyin olunmuş yaşa və yaxud əlilliyə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin əmək qabiliyyətli olmayan ailə üzvlərinin sayına olan nisbəti ilə müəyyən edilir. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasının miqdarı "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 18.3-cü maddəsinə uyğun hesablanan ailə başçısını itirməyinə görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin məbləğinə bərabərdir. Vəfat edən sığortaolunan şəxsin və həmçinin əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin olunmayan əmək pensiyaçısının fərdi hesabının yığım hissəsindəki bütün vəsaitlər qanunvericiliyə uyğun şəkildə həmin şəxsin varisləri arasında mütənasib olaraq bölünür. Sığortaolunan şəxsin və yaxud əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin edilməyən əmək pensiyaçısının varisləri yoxdursa, həmin şəxsin fərdi hesabının yığım hissəsindəki vəsaitlər və əmək pensiyasının yığım hissəsi üzrə alınmayan vəsaitlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının büdcə gəlirlərinə şamil edilir.

Yaşa görə olan əmək pensiyası, bu pensiyaya hüququ olan vətəndaşın müraciətindən sonra əmək pensiyası hüququnun formalaşdığı gündən, ancaq bu qanun qüvvəyə mindiyi gündən tez olmayaraq ömürlük təyin olunur. Əlilliyə görə olan əmək pensiyası, bu pensiyaya hüququ olan vətəndaşın müraciətindən sonra əlilliyin və ya 18 yaşına qədər sağlamlıq imkanlarının məhdud olduğunun müəyyən edildiyi gündən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirildiyi bütün əlillik və yaxud sağlamlıq imkanlarının məhdud olduğu dövr üçün, "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsində bildirilənlərə uyğun olaraq müəyyən edilən pensiya yaşına çatan şəxslərə isə ömürlük təyin olunur.

Ailə başçısını itirməyə görə olan əmək pensiyası, bu pensiyaya hüququ olan vətəndaşın müraciətinə əsasında ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası hüququnun formalaşdığı gündən "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsində göstərilən şərtlərin mövcud olduğu vaxt üçün, həmin Qanunun 7-ci maddəsində göstərilənlərə uyğun olaraq müəyyənləşdirilən pensiya yaşına çatmış şəxslərə də ömürlük təyin olunur.

Əmək pensiyasının sığorta hissəsi (həmçinin "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minənə qədər qazanılan əmək pensiyasının sığorta hissəsi), o cümlədən fərdi hesabın sığorta hissəsində cəmlənən pensiya kapitalı hər ildə bir dəfədən az olmayaraq və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi istehlak qiymətləri indeksinin illik səviyyəsinə uyğun şəkildə indeksləşdirilir.

Əmək pensiyasının artırılması və indeksləşdirilməsi "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsilə müəyyənləşdirilmiş əmək pensiyası ödənişinin maliyyə mənbəyinə uyğun müvafiq şəkildə nəzərdə tutulan vəsaitlər dairəsində dövlətin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı olduqda həyata keçirilir.

Pensiya hüququ olan vətəndaşlara özlərinin arzuları ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq yalnız bir pensiya təyin olunur.

63 yaşına çatan kişilərin və 60 yaşına çatan qadınların fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verdikdə sığorta stajından asılı olmayaraq, bu pensiya təminatına imkan vermədikdə isə azı 25 il sosial sığorta stajı olarsa yaşa görə əmək pensiyası almaq hüququ mövcuddur.

Güzəştli şərtlərlə əmək pensiyası almağa hüququ olan digər şəxslər aşağıdakılardır:

-Sonuncu iş yerindən asılı olmadan yeraltı işlərdə, xüsusi incəsənət sahələrində, eləcə də əmək şəraiti xüsusi olaraq zərərli və yaxud ağır olan işlərdə (istehsalatların, peşə, vəzifə və göstəricilərin dövlətin müvafiq icra hakimiyyəti orqanında təsdiqlənən

siyahısı üzrə) çalışan sığortaolunan şəxslərin: kişilər 60 yaşına çatdığında, ən azı 25 illik sosial sığorta stajına malik olarsa və bu vaxtın azı 12 il 6 aylıq müddətini həmin işlərdə, qadınlar isə 55 yaşına çatdığında, azı 20 illik sosial sığorta stajına malik olarsa və bu müddətin ən azı 10 ilini həmin işlərdə çalışıblarsa və fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verdikdə əmək şəraitinə uyğun şəkildə güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyası almaq hüququ vardır. Hipovizqanizm xəstəliyinə tutulmuş vətəndaşlar (liliputlar) və mütənasibliyi pozulan cırtdanboylar - kişilər 47, qadınlar isə 42 yaşına çatdığında və həmin vətəndaşlar azı 5 il sosial sığorta stajı olara yaşa görə əmək pensiyası almaq hüququ vardır. [5]

Mülki aviasiya uçuş və uçuş-sınaq heyətində işlə əlaqədar olaraq vəzifələrdə kişilərin ən azı 25 il, qadınlarınsa azı 20 il sosial sığorta stajı olarsa, səhhətinə görə uçuş işindən azad olunan kişilərin bu işlər üzrə azı 20 il, qadınların isə ən azı 15 il sosial sığorta stajı olarsa və fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalı əmək pensiyasının minimum məbləğindən az olmayan pensiya təminatına imkan verdikdə yaşa görə əmək pensiyası almaq hüququ mövcuddur. [5]

Prokurorluq orqanlarında ən azından 35 il qulluq edən prokurorluq işçilərinin, habelə yaşa görə prokurorluq orqanlarında həmin şəxsin qulluğuna xitam verilən, 35 il və daha da çox iş stajı olan, bu stajın azı 17 il 6 aylıq dövrünü prokurorluq orqanlarında çalışmış prokurorluq işçilərinin (xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş prokurorluq işçiləri istisna olmaqla) yaşa görə əmək pensiyası almaq hüququ vardır. [5]

Aşağıda qeyd olunan hərbi qulluqçuların (hərbi rütbələrindən məhrum olunan hərbi qulluqçılar, habelə müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları istisnadır) hərbi qulluqçu kimi yaşa görə əmək pensiyasını almaq hüququ vardır:

- hərbi xidmətdən buraxılana qədər 20 təqvim ili və daha artıq hərbi xidmət edən hərbi qulluqçılar;

- hərbi xidmətdən yaşa görə buraxılan, 25 təqvim ili və daha artıq ümumi iş stajı mövcud olan, bu stajın ən azı 12 il 6 ayını hərbi xidmətdə keçirən şəxslər;

- hərbi xidmətdən xəstəliyə və yaxud səhhətindəki məhdud imkanlara, həmçinin ştatların ixtisar olunmasına görə buraxılan və buraxıldığı gün 45 və daha artıq yaşı, 25 təqvim ili və daha artıq ümumi iş stajı olan, habelə bu stajın ən azı 12 il 6 ayını hərbi xidmətdə keçirən şəxslər;

- hərbi xidmətdə olduğu müddət 15 il və daha artıq olmaq şərtilə Çernobil AES-də baş vermiş qəzanın nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə görülmə işlərdə köçürmə zonasında iştirak edən hərbi qulluqçular. [6]

Hərbi qulluqçu kimi yaşa görə təyin olunan əmək pensiyası hərbi xidmət müddətində deyil, hərbi xidmətdən buraxılmasından sonra təyin edilir. Əmək pensiyası təyin olunandan sonra hərbi xidmətini davam etdirən əmək pensiyaçıların pensiyası axırıncı təminat xərcliyinə görə yenidən hesablanmır. Həmin kateqoriyadan olan şəxslərin əmək pensiyasının yenidən hesablanması yalnız fərdi hesablarında qeydə alınmış sığorta pensiya kapitalına görə ola bilər.

Aşağıda göstərilən Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmiş şəxslər yaşa görə əmək pensiyası almaq hüququna malikdir:

- ədliyyə orqanlarında xüsusi rütbələr nəzərdə tutulan vəzifələrdə azı 35 il qulluq stajı olan ədliyyə işçiləri(xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş ədliyyə işçiləri istisna olmaqla);

- cəzaçəkmə müəssisələrində, istintaq təcridxanalarında və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş müalicə müəssisələrində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş işlərin və peşələrin siyahısı üzrə məhkumlarla və həbsdə olan şəxslərlə işləyən mülki işçilər:

kişilər - 60 yaşına çatdıqda və ümumi əmək stajı 30 ildən az olmamaqla, bu stajın azı 15 təqvim ilini məhkumlarla və həbsdə olan şəxslərlə işləmişsə;

qadınlar - 55 yaşına çatdıqda və ümumi əmək stajı 25 ildən az olmamaqla, bu stajın azı 12 il 6 ayını məhkumlarla və həbsdə olan şəxslərlə işləmişsə (xüsusi rütbələrdən məhrum edilmiş ədliyyə işçiləri istisna olmaqla). [5]

"Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu qüvvəyə mindiyi gündə bu qanunun 9-cu maddəsində göstərilən işlərdə güzəştli şərtlərlə pensiya

hüququ verən tam əmək stajı olan şəxslərə pensiyalar yaşa və staja görə əvvəllər qüvvədə olmuş qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblərə müvafiq surətdə təyin edilir.

Əmək pensiyası hüququnun müəyyənləşdirilməsi vaxtı nəzərə alınan iş və yaxud başqa fəaliyyət dövrlərinin (DSMF-na məcburi dövlət sosial sığortası haqları ödənmək şərti) və həmçinin müvafiq qanunvericiliyə uyğun sosial sığorta stajına daxil edilən digər dövrlərin cəmi sosial sığorta stajı adlanır.

Qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydaya uyğun məcburi dövlət sosial sığortası haqlarının ödənməsi şərti ilə mülkiyyəti formasından, əmək fəaliyyəti xarakteristikasından və fəaliyyət müddətindən asılı olmayaraq müəssisələrdə, idarələrdə və təşkilatlarda əmək kontraktı əsasında çalışanların, hərbi qulluqçuların, həmçinin hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan fiziki şəxslərin, vəzifəyə seçilmiş və yaxud təyin edilən şəxslərin iş, hərbi xidmət və ya başqa fəaliyyət müddətləri həmin şəxslərin sosial sığorta stajına daxildir. Sığortaolunan şəxsin sığorta stajına qeyd olunanlardan başqa aşağıdakı göstərilən müddətlər daxildir: işçinin işəgötürəni tərəfindən hesablanan əmək haqqına məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödənilən hər hansı bir işinin müddəti; yaradıcılıq ittifaqları və yaxud peşəkar birliklərin üzvlərinin yaradıcılığa başladıqdan sonrakı dövrü, 1991-ci ilin yanvar ayının 1-dən isə dövlətin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məcburi dövlət sosial sığorta haqları təqdim etdikləri müddət; müddətli həqiqi hərbi (alternativ) xidməti (1992-ci ilin yanvar ayının 1-nə qədər keçmiş SSRİ ərazisində müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olduğu dövr daxildir) və eləcə də dövlətin müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatı alınmış özünümüdafiə dəstələrində olduğu müddət, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında xidmət etdiyi müddət; müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydaya uyğun I qrup əlilə və yaxud 18 yaşına qədər əlil uşağa, həmçinin 70 yaşına çatan qocalara qulluq edildiyi müddət; işsizlik müavinətinin təqdim edildiyi müddət, habelə işsiz yenidən peşə hazırlığında olduğu və yaxud təhsil aldığı müddəti; əmək vəzifələrini yerinə yetirdiyi zaman şikəst olmuş və həmin səbəbdən, peşə xəstəliyindən işləməyən I və II qrup əlillərin və

sağlamlıq imkanları məhdud olan 18 yaşına qədər şəxslərin yaşa görə pensiya almaq hüququ çatana kimi pensiyada olduğu müddət; zabit heyəti, gizirlər, miçmanlar və müddətdən artıq qulluq edən hərbi qulluqçuların həyat yoldaşlarının öz ixtisası üzrə işlə təmin olunmaq imkanı olmadığı yerlərdə ərlərilə yaşadıkları müddət; şəxsin qanunsuz olaraq tutulduğu, həbsdə qaldığı və cəzaçəkdiyi müddətləri, eləcə də qanunsuz işindən (vəzifəsindən) kənarlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq çalışmadığı müddət; əmək qabiliyyəti müvəqqəti itirdiyi müddət ərzində işəgötürənin vəsaiti və məcburi dövlət sosial sığortası vəsaitləri hesabına müavinət aldığı müddət; mülkiyyətində və yaxud istifadəsində kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahəsi olan şəxslərin bu torpaq sahəsinə görə qanunvericiliyə uyğun müəyyənləşdirilmiş qaydada məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödədiyi müddət.

Əmək pensiyalarının əhaliyə çatdırılma qaydalarını əmək pensiyasını təyin edən orqan müəyyənləşdirir. Əmək pensiyalarının əhaliyə çatdırılması ilə bağlı olan xidmət haqları və habelə nağd pul vəsaitinə görə haqqın məbləği bu orqanın banklar və rabitə orqanları ilə imzaladıqları müqavilələrlə müəyyənləşdirilir. Əmək pensiyasına əlavənin verilməsi əmək pensiyası ilə birgə və əmək pensiyasının ödənməsi qaydalarına uyğun şəkildə aparılır. İşləyən əmək pensiyaçılarına: Yaşa görə əmək pensiyasının pensiya təyin edilən günə qədər qazanılan sığorta hissəsi tam həcmdə ödənilir. Pensiya təyin edildikdən sonrakı dövrdə qazanılan sığorta hissəsi və yığım hissəsi üzrə pensiya kapitalının cəmlənməsi davam etdirilir və bu şəxslər işləməyən əmək pensiyaçısı kateqoriyasına daxil olduqda həmin dövr üzrə sığorta və yığım hissələrinin hesablanması zamanı gözlənilən pensiya ödənişi müddəti ayları sayı pensiyaçının pensiya yaşına çatdıqdan sonra çalışdığı ayların miqdarı qədər, ancaq 72 aydan çox olmayaraq azaldılır və əmək pensiyası təzədən hesablanır. [5]

"Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə mindiyi tarixə qədər təyin edilmiş əlilliyə görə əmək pensiyası himayədə olan şəxslərə verilən əlavə nəzərə alınmadan tam həcmdə ödənilir; ailə başçısını itirməyə görə olan əmək pensiyası tam ödənilir. "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 20.1.1-ci, 20.1.10-cu və 20.1.14-cü, 20.1.19-cu

maddələrində nəzərdə tutulan şəxslərə qulluq stajına görə əmək pensiyasına əlavələr bu maddələrdə qeyd olunan vəzifələrdə işlədikdə 50% həcmdə, başqa hallarda isə tam ödənilir. Qeyd olunan şəxslər (Qanunun 20.1.5-ci və 20.1.14-cü və 20.1.18-ci maddələrində qeyd olunan şəxslər istisnadır) qulluq stajına görə əmək pensiyasına əlavələrin təyin olunmasına görə əsas götürülən vəzifədə (bu qanunun 20.1.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.3-cü maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.3-1-ci maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.4-cü maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.5-1-ci maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.6-cı maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.7-ci maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə, 20.1.16- maddəsinə əsasən göstərilən şəxslər həmin maddədə qeyd olunan vəzifələrdə) işlədikdə, onlara əlavənin ödənməsi dayandırılır.

Əmək pensiyaçısı olan şəxslərin müalicə müəssisələrində stasionar müalicədə, həmçinin cüzam xəstəxanasında olan dövrdə əmək pensiyası tam məbləğdə həmin şəxsə ödənilir. Qocalara və əlillərə görə internat evlərində yaşayan əmək pensiyaçılarına təyin edilmiş əmək pensiyası tam məbləğdə ödənilir. Cəzaçəkmə müəssisələri və həbsdə saxlanma yerlərində olan məhkumlara əmək pensiyası məhkəmə tərəfindən fərqli qərar verilməmişsə tam məbləğdə ödənilir. Keçmiş müddətdə alınmayan əmək pensiyası müddətindən asılı olmayaraq həmin şəxsə ödənilir.

Əmək pensiyaçısına ödənilməli olan və onun vəfat etməsilə əlaqədar ödənməmiş əmək pensiyası miqdarı mülki qanunvericiliyə uyğun qaydada ödənilir. Əmək pensiyaçısı vəfat etdərsə, həmin pensiyaçının ailəsinə vəfat etdiyi taridə yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin 3 misli qədər dəfnə görə müavinət ödənilir. Əmək pensiyaçısını öz ailə üzvləri deyil, başqa şəxslər dəfn etdərsə, dəfnə görə müavinət həmin şəxslərə verilir. Dəfnə görə müavinətin ödənişinin

maliyyələşdirilməsi əmək pensiyası ödənişinin maliyyə mənbələrinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

3.3. Sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

AR-nın sosial-iqtisadi inkişafında əldə olunan nailiyyətlər sosial sığorta və sosial təminatın yenidən qurulmasını və həmçinin pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsini zəruru edirdi. AR-nın prezidenti H.Əliyev 2001-ci ilin iyul ayının 17-si tarixili sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının pensiya islahatı konsepsiyası" təsdiq olundu. Bu onunla əlaqədar idi ki, 1996-cı ildən başlayaraq ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan inkişaf meyilləri və sonrakı illərdə əldə edilən yaxşı nəticələr dövlətin sosialyönlü siyasətinin daha da gücləndirilməsinə zəmin yaratmışdır.

Aztəminatlı əhali qruplarının sosial müdafiəsi dövrünün obyektiv və subyektiv çətinliklərini yaşaymış ölkəmiz üçün həyatı əhəmiyyətli problemlərdəndir. Əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin ən vacib tərkib hissəsisosial sığorta sistemidir. Bütövlükdə əhalinin sosial müdafiəsinə ayrılmış vəsaitin 60 %-ə qədər sosial sığortayayönəldilir. Bazar iqtisadiyyatı dövründə sosial sığortanın təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakılarnəzərdə tutmalıdır:

- sosial sığortaya sığorta haqqlarının fərqləndirilən məbləği tətbiq olunsun və o, işin ağırlıq, təhlükəlilik, zərərlik dərəcəsiindən və əmək şəraitinin vəziyyətindən asılı olsun;
- sosial sığortanın maliyyələşdirilməsi və idarəsində vətəndaşların şəxsi iştirakının daha da gücləndirilməsi təmin edilsin;
- vətəndaşların və müəssisələrin vəsaitləri hesabına könüllü sosial sığorta formalarının inkişafına şərait yaradılsın.

Hal-hazırda sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi bazar iqtisadiyyatına uyğun təşkili prosesi davam edir. Eyni zamanda əhalinin sosial təminatı sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi problemi kəskin və aktual probleməçevrilir. Qocaların və

əlillərin sayının xeyli artması meyli ən zəif müdafiə olunan bu qrup əhaliyə qarşı sosial siyasətin daha da təkmilləşdirilməsini və onlara qayğının artırılmasını tələb edir.

Son illərdə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, əmək haqlarının və aztəminatlı ailələrə ödənen müavinətlərin artırılması istiqamətində bir sıra əhəmiyyətli tədbirlər reallaşdırılmış, vətəndaşların pensiya təminatının yaxşılaşdırılması yönündə vacib addımlar atılmışdır. Bu addımların atılmasında H.Əliyevin böyük rolu olmuşdur.

Buna baxmayaraq hələ də əməkhaqqının və pensiyanın orta aylıq məbləği əhalinin tələbatını tam olaraq ödəmək səviyyəsində deyildir. Ona görə də, vətəndaşların pensiya təminatının minimum həyat səviyyəsinin ödənməsi səviyyəsində olması və bütövlükdə bu sistemin muasir tələblərə cavab verməsi üçün pensiya islahatının aparılması vacibdir.

“2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası” əhatə etdiyi müddətdə sosial sığorta və pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi yönündə atılan ən vacib addımlardan biri kimi tarixə keçdi.

Konsepsiyanın həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimidir.

- Pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövr üzrə maliyyə dayanıqlılığına nail olunması. Pensiya təminatı sistemində aparılan islahatlar bu sistemin maliyyə dayanıqlılığının təmin olunmasına, həmçinin onun sosial sığortaya əsaslanmayan öhdəliklərdən müdafiəsinə istiqamətlənməlidir. Bunun üçün pensiya təminatı sistemi öhdəliklərinin dəqiqləşdirilməsi, məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının yalnızca sosial sığorta nəticəsində yaranmış xərclərə istiqamətlənməsi, eləcə də sığorta prinsiplərinə əsaslanmayan xərclərin minimum səviyyəyə endirilərək, maliyyələşdirilmə mənbələrinin optimallaşdırılması nəzərdə tutulur. Buna görə pensiya məbləğlərinin bir hissəsini təşkil edən sosial sığorta qanunvericiliyinin tətbiq edildiyi 1992-ci ilin yanvar ayının 1-i tarixindən əvvəlki dövr üzrə formalaşan məbləğlərin, habelə bəzi vəzifələrdə qulluq etmiş şəxslərə ödənen qulluq stajına görə

əmək pensiyasına əlavələrin ödənilməsinə istiqamətlənən xərclərin dövlət öhdəliyi olaraq fərqləndirilməsi nəzərdə tutulur. Həmçinin aparılan islahatlar nəticəsində pensiya məbləğlərinin hər bir vətəndaşın ödədiyi sığorta haqqına uyğun olaraq müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Əməkhaqqısı yüksək olan vətəndaşların ödədiyi sığorta haqqının əməkhaqqı aşağı səviyyədə olan vətəndaşların pensiyalarına yönəldilməsi praktikasının dəyişdirilməsi təklif edilir. Əmək fəaliyyəti müddətində yüksək məbləğdə sığorta haqqı ödəyən işçilər adekvat əvəzetmə əmsalına malik olacaqdır. Buna müvafiq olaraq, fəaliyyətinin qısa dövründə və aşağı əməkhaqqından məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəyən vətəndaşlara pensiya sistemi cəlbədicə əvəzetmə əmsalı vasitəsilə pensiya təminatına imkan yaratmayacaqdır.

- Əmək pensiyasının baza hissəsinin restrukturizasiyası. Əmək pensiyasının baza hissəsinin restrukturizasiyası işçilərin şərti yığım sistemlərində uçota alınan vəsaitlərin artırılmasına zəmin yaradacaq, habelə işləyənlərin fərdi hesablarında nəzərə alınan vəsaitlər ödənilən sığorta haqqının yarı hissəsini deyil, tam olaraq nəzərə alınmasını təmin edəcəkdir. Bu da təyin ediləcək pensiyada ödənilən sığorta haqqının tam olaraq nəzərə alınmasına və sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsinə zəmin yaradacaqdır. Əmək pensiyasının baza hissəsinin restrukturizasiyası ilə əlaqədar minimum pensiya məbləği göstəricisi tətbiq ediləcək. Fərdi hesab məlumatları əsasında təyin edilən pensiyaların miqdarı minimum pensiya məbləğindən aşağı olarsa, pensiya hüququna görə sığorta stajına tələb qoyularaq həmin məbləğə çatdırılacaqdır. Təyin edilən pensiyanın miqdarı minimum pensiya məbləğindən yuxarı olması hallarında isə sığorta stajına tələb qoyulmayacaq. Minimum pensiya məbləğinin artımı ayrı-ayrılıqda deyil, ümumi şəkildə pensiya məbləğləri ilə birgə indeksləşdirmə qaydasında aparılacaqdır.

- Sığorta haqqı normativinin strukturunun təkmilləşdirilməsi. Pensiya təminatı sistemində iştiraka göstərilən marağın artırılmasının təmin edilməsi üçün sığorta haqqı normativinin müəyyən bir hissəsinin işəgötürənin üzərindən tədrici olaraq işçinin üzərinə keçirilməsi nəzərdə tutulub.

- Pensiya sisteminin ödəmə potensialının gücləndirilməsi. Pensiya təminatı sistemində onun cəlbədiciliyinin artırılması və işəgötürən-işçi münasibətlərinin rəsmiləşdirilməsində və əməyin ödənişinin təşkil edilməsində mövcud problemlərin aradan qaldırılması ilə sığorta haqqını ödəyənlərin sayı və pensiyaçıların sayı arasındakı nisbətə optimallaşdırılması pensiya təminatı sisteminin maliyyə daxilolmalarını artıran vacib mənbə hesab edilir.

-Sığorta prinsiplərinə uyğun olmayan, yəni ki, güzəştli və xüsusi şərtlər ilə, həmçinin erkən pensiyaya çıxma hallarında pensiya məbləği və ödənilən sığorta haqqı arasındakı mütənasibliyin təmin olunması. Bu mütənasibliyin təmin edilməsi üçün pensiya yaşının optimal həddinin müəyyən olunması, zərərli və təhlükəli işlərdə çalışan şəxslər, mülkiyyətindəki kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan torpaqları istifadə edənlər, fərdi sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan şəxslər və başqa kateqoriyalar üçün pensiya təyinatı və sığorta haqqı normativləri şərtlərinə yenidən baxılması nəzərdə tutulur.

- Pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişafı üçün aktuar təhlillərə əsaslanan mexanizmlərin formalaşdırılması. Pensiya təminatı sisteminin perspektiv inkişafının aktuar modelləşdirməyə əsasən proqnozlaşdırılmasının təmin olunması sistemdə baş tutacaq proseslərin əvvəldən müəyyən olunmasına və onun idarə edilməsi məqsədilə qabaqlayıcı tədbirlər görülməsinə zəmin yaradacaqdır.

- Əmək pensiyalarının könüllü yığım komponentinin fəallaşdırılması və qeyri-dövlət pensiya institutlarının inkişaf etdirilməsi. Əhalinin etibarlı pensiya təminatına nail olunması məqsədi ilə məcburi dövlət sosial sığortasından əlavə təminata imkan yaradan mexanizmlərin formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Dövlət pensiya təminatı sistemində yığım komponentinin və həmçinin qeyri-dövlət pensiya institutlarının təşkil olunması üçün könüllü sosial sığortanın tətbiq edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Bunun üçün bəzi təşviq vasitələrindən də istifadə nəzərdə tutulur.

Bu Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası pensiya təminatı sistemində aşağıda qeyd edilən nəticələrə nail olmağa şərait yaradacaqdır:

- təyin olunan pensiya məbləği ilə ödənilən sığorta haqqının məbləği uyğunluq təşkil edəcəkdir;
- pensiya təminatı sisteminin yığım potensialı güclənəcəkdir;
- pensiya təminatı sistemi ilə bağlı qanunvericilikdə sığortaya dair prinsiplər təkmilləşdiriləcəkdir;
- sosial sığorta haqqı normativinin strukturu təkmilləşdiriləcəkdir;
- məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsindən yayınanların sayı azalacaqdır;
- pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişafı üçün aktuar təhlillərə əsaslanan mexanizmlər formalaşdırılacaqdır;
- pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli dövr üzrə maliyyə dayanıqlılığına nail olunacaqdır.

AR-sı Prezidentinin 2008-ci ilin dekabr ayının 30-u tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı" sığorta-pensiya sisteminin tam avtomatlaşdırılmış şəkildə təşkil edilməsi və onu çalışdıracaq kadr potensialının formalaşdırılması, həmçinin fərdi uçotun, xüsusilə sığortaolunanların məlumatlandırılması sisteminin inkişaf etdirilməsi problemlərinin kompleks həllini nəzərdə tutmuşdur.

AR-da əhalinin pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi, sığorta-pensiya sisteminin möhkəm və dinamik inkişaf etdirilməsinə nail olunmasını təmin etmək üçün AR-sı Prezidentinin sərəncamı ilə 2009-2015-ci illərdə "Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Bu Sərəncamın 1-ci bəndində qeyd olunan Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrasının əlaqələndirilməsi Azərbaycan Respublikasının DSMF-na həvalə edilmişdir.

Ölkəmizdə sosial sığorta və pensiya təminatı sahəsində əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına, cəmiyyət üzvlərinin hər birinin ən azından minimum səviyyədə həyat səviyyəsinin təmin olunmasına və bununla da yoxsulların sayının

azaldılmasına, sosial sığorta ve pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş bir çox tədbirlər hal-hazırda da həyata keçirilir. Yuxarıda qeyd edilənlər buna misaldır.

NƏTİCƏ

Muasir dövrdə sosial sahədə problemlərin aradan qaldırılması, əhalinin yoxsullaşmasının qarşısının alınması və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən səmərəli bir sistemin formalaşdırılması və bu sistemə dair tədbirlərin ardıcıl həyata keçirilməsi zəruriliyi yaranmışdır. Bu da sosial sığorta sistemində əsaslı dəyişikliklər aparılması, ilk olaraq isə iqtisadi həyatın hər bir sahəsində islahatlar həyata keçirilməsini zəruri edir. Ancaq bu islahatları həyata keçirərkən baş verə biləcək mənfi nəticələri zəiflədən və bu nəticələrin qarşısını ala bilən bir sistem formalaşdırılmalıdır. Ona görə ki, güclü sosial müdafiə sistemində sahib olmadan sosial-iqtisadi proseslərin sabit və ahəngdar inkişafı qeyri-mümkündür. Sosial siyasət dövlətin funksiyalarının əsas istiqamətlərindən olmaqla ictimai həyatın ayrılmaz hissəsidir. Ölkədə iqtisadiyyatın, qeyri-istehsal sahələrinin, və digər sosial xidmət sahələrinin ahəngdar inkişaf etdirilməsi təmin edilməlidir.

Pensiya münasibətlərinin elementləri olan könüllü pensiya sığortası və qeyri-dövlət pensiya təminatı islahat istiqamətinin reallaşdırılmasında, ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisində mühüm rol oynamalıdır.

Yeni sığorta-pensiya sisteminin fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan qanunvericilik bazası, müasir tələbləri cavablandıran maddi-texniki baza əsas etibarilə yaradılmış olsa da, sistemin işinin avtomatlaşdırılmış qaydada işləməsi və onu işə salacaq kadr potensialının formalaşdırılması, həmçinin, fərdi uçotun və xüsusən də sığorta olunan şəxslərə məlumat verilməsi sisteminin inkişafı üçün çox vacib vəzifələrdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin sosial müdafiəsinin mahiyyətini anlamaq üçün hər şeydən əvvəl sosial sistemin prinsiplərini, məqsədini və cəmiyyət həyatında rolunu müəyyən etmək lazımdır.

Dissertasiya işində əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə dövlət sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə edilərək bir sıra araşdırmalar aparılmış, bu istiqamət üzrə daha əvvəl yazılmış əsərlər və kitablar tədqiq edilmiş, onlardan nəticə çıxarılaraq yeni

təkliflər irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işində əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə dövlət sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə edilərək bir sıra araşdırmalar aparılmış, bu istiqamət üzrə daha əvvəl yazılmış əsərlər və kitablar tədqiq edilmiş, onlardan nəticə çıxarılaraq yeni təkliflər irəli sürülmüşdür.

- Qeyri-dövlət sektorunda əmək müqavilələrinin bağlanması, əməkhaqqının və sosial sığorta ayırmalarının hesablanması və ödənilməsi üzrə ciddi nəzarət təmin edilməlidir. Çünki, bəzi müəsisələr əmək müqavilələri bağlamaqdan imtina edir və bu da həmin müəsisə işçilərinin sosial sığorta ödənişlərinin ödənilməməsinə, gələcəkdə də pensiya təminatının aşağı olmasına, beləliklə də maddi təminatının pisləşməsinə səbəb olur.

- Tibbi sığorta daha geniş tətbiq edilməlidir. Bu sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün sığorta sistemi inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən faydalanmaq daha məqsədəuyğundur. Bu ölkəmizdə əhalinin tibbi xərclərinin daha da az olmasına və rifah halının yaxşılaşmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

- Sosial sığorta sisteminin inkişafı üçün xarici dövlətlərin bu sahə üzrə praktikasından geniş şəkildə istifadə edilməsi olduqca mühüm məsələlərdən biridir. Xüsusilə də bu sahədə böyük praktiki təcrübəsi olan inkişaf etmiş ölkələrin sosial sistemləri, onların inkişaf yolları araşdırılmalı və Respublikamızda da tətbiq edilməlidir. Məsələn, bir çox inkişaf etmiş dövlətlərdə pensiya ilə təmin olunan şəxs vəfat edərsə bu zaman həyat yoldaşına seçim etmək hüququ verilir. Belə ki, vəfat etmiş şəxsin pensiyası daha yüksək olarsa, bu zaman həyat yoldaşı öz pensiyasından imtina edərək onun pensiyasını ala bilər. Bu kimi təcrübələrdən yararlanmaq Azərbaycanda sosial sığorta sisteminin inkişafına müsbət təsir edəcəkdir.

- Əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə pensiya ödənişlərinin miqdarını artırmaq lazımdır.

- Uşaq evlərindən 18 yaşına çatmış və ayrılan şəxslərə dövlət tərəfindən müəyyən yardımlar göstərməlidir. Yəni, həmin şəxslər uşaq evlərindən ayrıldıqdan

sonra işlə təmin olunana qədər yaşayışını təmin edəcək ərzaq, geyim və evlə təmin olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı 1995
2. Azərbaycan Respublikasının "Sosial sığorta haqqında" Qanunu 18 fevral 1997il
3. Azərbaycan Respublikasının "Əmək pensiyaları haqqında" Qanunu 7 fevral 2006 il
4. "Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında" AR-nın Qanunu 27 noyabr 2001il
5. Azərbaycan Respublikası Sosial Müdafiə Fondunun saytı (www.sspf.gov.az)
6. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin saytı (www.mlspp.gov.az)
7. Əsgərov Ə.X. "Sosial siyasət və sosial ədalət". Bakı 2005 il
8. "Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il Dövlət Büdcəsi" haqqında Qanun
9. "Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il Dövlət Büdcəsi" haqqında Qanun
10. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin saytı
11. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2016-cı il üzrə fəaliyyəti haqqında hesabatı
12. "2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı" 2008-ci il 30 dekabr tarixli sərəncam
13. "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 noyabr tarixli fərmanı
14. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" haqqında 2004-cü il 11 noyabr tarixli fərman
15. "Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununa dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında AR-nın 1997-ci il 13 iyun tarixli qanunu
16. "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında AR-nın 2005-ci il 19 yanvar tarixli qanunu

17. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2016-cı il büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
18. Maliyyə dərslik. Bakı 2001
19. "Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı Konsepsiyası" haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 2001-ci il 17 iyul
20. "Tibbi sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 1999-cu il
21. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə., "Büdcə sistemi". Bakı. 2003-cü il
22. Məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin hesablanması və ödənilməsi haqqında əsasnamə. Bakı. 2006-cı il
23. Dövlət Sosial Sığorta Fondu uçotun aparılması qaydaları haqqında qaydalar. Bakı. 2001-ci il
24. "Maliyyə və uçot" jurnalı. Bakı. 2004-2006-cı illər.
25. Əliyev A., Qasimov N. "Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri". Bakı 2000
26. Azərbaycan statistik göstəricilər. 2016-cı il
27. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 4 sentyabr 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə təstiqlənmiş "2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı konsepsiyası"
28. Ələkbərov Ə.Ə. "Azərbaycanda sosial sığortanın inkişaf problemləri". Bakı 2000 il
29. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin saytı
30. e-qanun.az saytı
31. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytı